

ΚΙΝΗΣΙΟΛΟΓΙΑ

ανθρωπιστική κατεύθυνση

Ο ΧΟΡΟΣ ΑΠΟ ΤΟ ΧΘΕΣ ΣΤΟ ΣΗΜΕΡΑ ΣΤΗΝ ΟΡΕΙΝΗ ΚΑΙ ΠΕΔΙΝΗ ΝΑΥΠΑΚΤΙΑ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΧΟΡΕΥΤΙΚΟΥ ΔΡΩΜΕΝΟΥ «ΓΑΪΤΑΝΑΚΙ»

Φούντζουλας Γεώργιος
Κουτσούμπα Μαρία
Τυροβολά Βασιλική

Η βιβλιογραφική αναφορά του άρθρου αυτού είναι:

Φούντζουλας, Γ., Κουτσούμπα, Μ., & Τυροβολά, Β. (2020). Ο χορός από το χθες στο σήμερα στην ορεινή και πεδινή Ναυπακτία: Η περίπτωση του χορευτικού δρωμένου «Γαϊτανάκι». *Κινησιολογία: Ανθρωπιστική Κατεύθυνση*, 7(1), 56-76

DANCE FROM PAST TO PRESENT IN MOUNTAINOUS AND LOWLAND NAFPAKTIA (GREECE): THE CASE OF “GAITANAKI” DANCE RITUAL

Fountzoulas Georgios¹, Koutsouba Maria¹ Tyrovola, Vasiliki¹

1. School of Physical Education and Sport Science, National and Kapodistrian University of Athens

Abstract

Nafpaktia, a province of Roumeli, is characterized by demographically homogenous inhabitants, yet geographically distinguishable in lowlanders and mountainous people, in Venetiko and Kravara respectively. In fact, the name Kravara (or Gravara) overshadowed any other place name of the area for many years and characterized all inhabitants of Nafpaktia as Kravarites (or Gravarites). The most distinctive ritual of the area is the “Gaitanaki” ritual, always accompanied by dance. This ritual constitutes the subject matter of the present study. In particular, the aim of this paper is the recording, the comparison and the classification of the different forms of “Gaitanaki” dance within the “Gaitanaki” ritual in four communities of the province of Nafpaktia, two mountainous and two lowland ones, highlighting the way in which the dance of the same name is attributed to the context of the ritual. In order to do so, the ethnographic method as this is applied in the study of dance is adopted, based on the use of primary and secondary sources. The Labanotation system was used for the recording of dances, while the structural-morphological method was used for the analysis of the structure and form of the dance during the ritual in the areas concerned. The analysis of the ethnographic data was achieved through the theoretical model of “thick description”. The comparison of the dance forms was based on the comparative method. Finally, the interpretation of data was based on Geertz’s theoretical model about cultural forms and “symbolic acts”. From the analysis of data, it is showed that there are differences and similarities in “Gaitanaki” dance both between the mountainous and the lowland areas as well as between the four different communities. These differences are delimited, on the one hand, by the geographical separation of the province in lowland and mountainous, i.e. Venetiko and Kravara, and, on the other hand, by the cultural “competitiveness” of the communities, since we refer to local variations of the most distinctive ritual in Nafpaktia.

KEY WORDS: Kravara and Venetiko, dance ethnography, Labanotation and structural-morphological analysis, thick description, symbolic act and cultural “competitiveness”

Ο ΧΟΡΟΣ ΑΠΟ ΤΟ ΧΘΕΣ ΣΤΟ ΣΗΜΕΡΑ ΣΤΗΝ ΟΡΕΙΝΗ ΚΑΙ ΠΕΔΙΝΗ ΝΑΥΠΑΚΤΙΑ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΧΟΡΕΥΤΙΚΟΥ ΔΡΩΜΕΝΟΥ «ΓΑΪΤΑΝΑΚΙ»

Φουντζούλας Γεώργιος¹, Κουτσούμπα Μαρία¹ Τυροβολά Βασιλική¹

1. Σχολή Επιστήμης Φυσικής Αγωγής & Αθλητισμού, Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Περίληψη

Η Ναυπακτία, επαρχία της Ρούμελης, χαρακτηρίζεται από κατοίκους πληθυσμιακά ομοιογενείς αλλά γεωγραφικά διακριτούς σε πεδινό και ορεινό πληθυσμό, σε Βενέτικο και Κράβαρα αντίστοιχα. Μάλιστα, για πολλά χρόνια, η ονομασία Κράβαρα (ή Γκράβαρα) επισκίαζε κάθε άλλο τοπωνύμιο της περιοχής χαρακτηρίζοντας όλους τους κατοίκους της Ναυπακτίας ως Κραβαρίτες (ή Γκραβαρίτες). Το πιο χαρακτηριστικό δρώμενο της περιοχής το δρώμενο «Γαϊτανάκι», που συνοδεύεται πάντα από χορό, αποτελεί το αντικείμενο της εργασίας αυτής. Ειδικότερα, σκοπός της εργασίας είναι η καταγραφή, η σύγκριση και η ταξινόμηση των διαφορετικών μορφών του χορού «Γαϊτανάκι», στο πλαίσιο του δρωμένου «Γαϊτανάκι» σε τέσσερις κοινότητες της επαρχίας Ναυπακτίας, δυο ορεινές και δυο πεδινές, αναδεικνύοντας τον τρόπο με τον οποίο αποδίδεται ο ομώνυμος χορός στο πλαίσιο του δρωμένου. Η μεθοδολογία της έρευνας άπτεται αυτή της εθνογραφικής μεθόδου όπως αυτή εφαρμόζεται στη μελέτη του χορού και στηρίζεται στη χρήση πρωτογενών και δευτερογενών πηγών. Για την καταγραφή των χορών χρησιμοποιήθηκε το σύστημα σημειογραφικής καταγραφής του Laban (Labanotation), ενώ η δομικο-μορφολογική μέθοδος χρησιμοποιήθηκε για την ανάλυση της δομής και μορφής του χορού. Η ανάλυση των εθνογραφικών δεδομένων πραγματοποιήθηκε βάσει του θεωρητικού μοντέλου της «πυκνής περιγραφής» και η σύγκριση των χορευτικών μορφών έγινε με βάση τη συγκριτική μέθοδο. Τέλος, η ερμηνεία των δεδομένων στηρίχθηκε στη θεωρία του Geertz περί πολιτισμικών μορφών και «συμβολικών πράξεων». Από την ανάλυση των δεδομένων διαπιστώθηκε ότι ο χορός «Γαϊτανάκι», στο πλαίσιο του δρωμένου «Γαϊτανάκι», εμφανίζει διαφορές και ομοιότητες. Αυτές εντοπίζονται τόσο ανάμεσα στις ορεινές και τις πεδινές κοινότητες όσο και ανάμεσα στις τέσσερις διαφορετικές κοινότητες και οριοθετούνται, αφενός, από τον γεωγραφικό διαχωρισμό της επαρχίας σε πεδινό και ορεινό, δηλαδή σε Βενέτικο και Κράβαρα, και, αφετέρου, από την πολιτισμική «ανταγωνιστικότητα» των κοινοτήτων, καθώς αναφερόμαστε σε κατά τόπους παραλλαγές του χαρακτηριστικότερου δρωμένου της Ναυπακτίας.

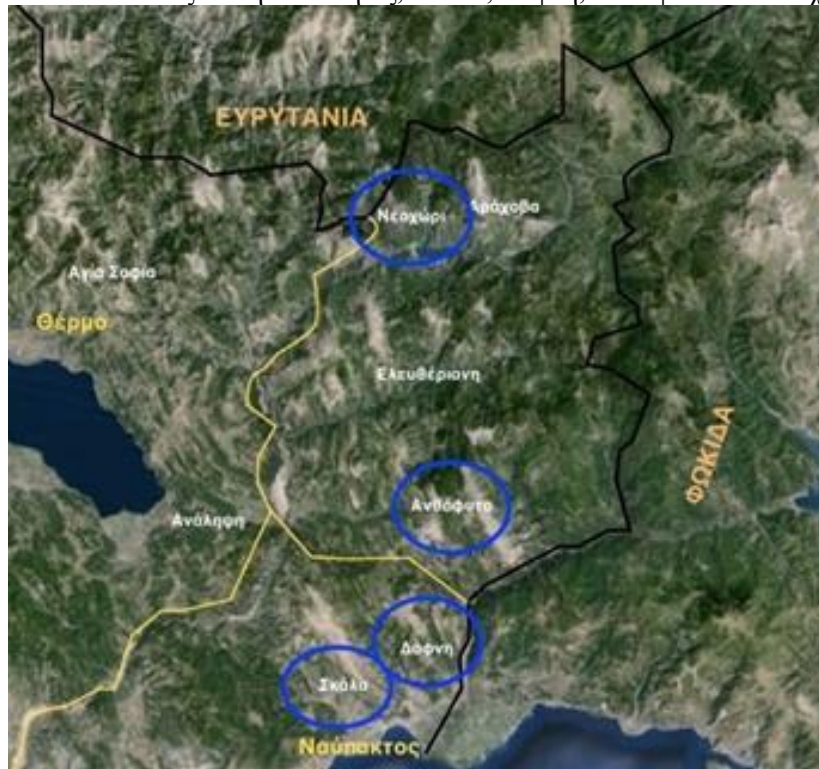
ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Κράβαρα και Βενέτικο, εθνογραφία χορού, σημειογραφία Laban και δομικο-μορφολογική ανάλυση, πυκνή περιγραφή, συμβολική πράξη και πολιτισμική «ανταγωνιστικότητα»

Εισαγωγή

Η επαρχία της Ναυπακτίας έχει έντονη ιστορία στο πέρασμα του χρόνου μια και κατοικήθηκε ήδη από την αρχαιότητα. Τα χρόνια της Τουρκοκρατίας πραγματοποιείται η πρώτη γεωγραφική διαίρεση της επαρχίας Ναυπακτίας σε πεδινή και ορεινή, δηλαδή σε Βενέτικο και Κράβαρα αντίστοιχα, διαίρεση που ισχύει μέχρι και σήμερα. Ιστορικά, το Βενέτικο γνώρισε δύο περιόδους Ενετοκρατίας και δυο Τουρκοκρατίας, ενώ τα Κράβαρα ήταν, όπως και η υπόλοιπη Στερεά Ελλάδα, υπό την Οθωμανική κυριαρχία. Με την πάροδο του χρόνου, το τοπωνύμιο Κράβαρα επισκίασε κάθε άλλο τοπωνύμιο της Ναυπακτίας επιβάλλοντας με αυτό τον τρόπο, εκτός από την ονομασία, και την κακή, όπως θα δούμε στη συνέχεια, φήμη των Κραβαριτών σε όλους τους κατοίκους της (Φούντζουλας, 2016). Παρά όμως τον κοινό ετεροπροσδιορισμό όλων των κατοίκων της επαρχίας Ναυπακτίας ως Κραβαρίτες, μια τέτοια γενίκευση δεν έχει βάση αφού, όπως είναι αναμενόμενο, παρατηρούνται έντονες κοινωνικές και πολιτισμικές διαφοροποιήσεις ανάμεσα στα πεδινά και τα ορεινά της συγκεκριμένης επαρχίας. Η γεωγραφική αυτή διαφοροποίηση, που διαμορφώνει και μια «πολιτισμική ανταγωνιστικότητα» (Δημόπουλος, 2017; Δημόπουλος, Τυροβολά & Κουτσούμπα, 2016, 2017; Κάρδαρης, 2005), έχει ως αποτέλεσμα να παρατηρούνται διαφορές στα ήθη, τα έθιμα/δρώμενα και τους χορούς (Φιλίππιδου, Κουτσούμπα, & Τυροβολά, 2014) ανάμεσα στις πεδινές και τις ορεινές κοινότητές της.

Το πιο χαρακτηριστικό χορευτικό δρώμενο της συγκεκριμένης επαρχίας είναι το «Γαϊτανάκι» (Φούντζουλας, 2016). Η σημαντικότητά του για τους κατοίκους της φαίνεται στο γεγονός ότι το συγκεκριμένο δρώμενο αποτελεί το μόνο που έχει «διασωθεί» μέχρι σήμερα είτε ως ζώσα παράδοση, είτε ως συλλογική μνήμη στους μεγαλύτερους σε ηλικία. Το «Γαϊτανάκι» αποτελούσε δρώμενο με συνολική αποδοχή στη Ναυπακτία καθώς ολοκλήρωνε τον τριήμερο εορτασμό του Πάσχα συμβολίζοντας την ενότητα και τη συνοχή της κοινότητας στην οποία τελούνταν μέσα από το «πλέξιμο» των χεριών των συμμετεχόντων στον χορό (Φούντζουλας, Τυροβολά & Κουτσούμπα, 2013b). Το χαρακτηριστικό αυτό χορευτικό δρώμενο, το «Γαϊτανάκι», και ο τρόπος με τον οποίο τελείται στις κοινότητες Σκάλα και Δάφνη του Βενέτικου (πεδινά) και στις κοινότητες Ανθόφυτο και Νεοχώρι των Κραβάρων (ορεινά) αποτελεί το θέμα της παρούσας εργασίας (Εικόνα 1).

Εικόνα 1: Οι υπό εξέταση κοινότητες, Σκάλα, Δάφνη, Ανθόφυτο και Νεοχώρι

Πιο συγκεκριμένα, από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας διαπιστώθηκε ερευνητικό κενό όσον αφορά τη χρήση του χορού «Γαϊτανάκι» ως αναλυτικό εργαλείο για τον προσδιορισμό του χορευτικού δρωμένου «Γαϊτανάκι». Και αυτό διότι, με εξαίρεση τις μελέτες των υποφαινόμενων (Fountzoulas, 2017; Φούντζουλας, 2012, 2016; Φούντζουλας, Κουτσούμπα, & Τυροβολά, 2017; Φούντζουλας, Τυροβολά & Κουτσούμπα, 2013a; Φούντζουλας, Τυροβολά & Κουτσούμπα, 2013b), οι λαογραφικές μελέτες που αναφέρονται στο συγκεκριμένο έθιμο (Αγγελόπουλος, 2000; Αϊφαντής, 1994; Βλάχος, 2011; Μεντζάς, 1991, 2003; Μποσινάκος, 1973; Νταουσάνης, 2005; Ντούζος, 1993; Φούρλας, 1985) δεν τοποθετούν τον χορό στο προσκήνιο.

Στη βάση αυτή, σκοπός της εργασίας είναι η καταγραφή, η σύγκριση και η ταξινόμηση των διαφορετικών μορφών του χορού «Γαϊτανάκι» στο πλαίσιο του δρωμένου «Γαϊτανάκι» στις τέσσερις κοινότητες της Ναυπακτίας, δυο ορεινές και δυο πεδινές, αναδεικνύοντας με αυτό τον τρόπο, τον τρόπο με τον οποίο αποδίδεται ο ομώνυμος χορός στο πλαίσιο του δρωμένου. Ειδικότερα, με βάση τα παραπάνω και χρησιμοποιώντας τον χορό «Γαϊτανάκι» ως αναλυτικό εργαλείο, η παρούσα εργασία στοχεύει στο να αναδείξει την πολιτισμική διαφορετικότητα μεταξύ των υπό μελέτη κοινοτήτων, η οποία συνδέεται άμεσα με την τοπική γεωγραφική και πολιτισμική ποικιλία.

Μεθοδολογία

Για τον σκοπό αυτό, υιοθετήθηκε ως μεθοδολογία έρευνας η εθνογραφική μέθοδος όπως αυτή εφαρμόζεται στη μελέτη του χορού (Buckland, 1983, 1999, 2006; Felföldi, 1999; Giurchescu, 1999; Giurchescu & Torp, 1991; Grau, 1988; Kaerpler, 1999; Sklar, 1991). Αναλυτικότερα, η μεθοδολογική διαδικασία πραγματοποιήθηκε υπό το πρίσμα της «νέας» αναστοχαστικής εθνογραφίας που επαναπροσδιόρισε τη σχέση του εθνογράφου απέναντι στα υποκείμενα της μελέτης του (Clifford, & Marcus, 1986; Marcus, & Gushman, 1982; Marcus, & Fischer, 1986; Δημόπουλος, 2011; Σαρακατσιάνου, 2011; Φιλίππιδου, 2011; Νιώρα, 2009; Μπουλάμαντη, 2014; Χαριτωνίδης, 2018). Επιπρόσθετα, υιοθετήθηκε η έννοια του αποκαλούμενου «ντόπιου ανθρωπολόγου» (Buckland, 1999), στο πλαίσιο μιας «ανθρωπολογίας οίκου» (Αλεξάκης, 2002; Delmos, 1970; Narayan, 1993; Δερμεντζόπουλος, & Σπυριδάκης, 2004), έτσι όπως αυτή έχει παρουσιαστεί στη μελέτη και έρευνα του χορού (Koutsouba, 1991, 1997). Η μεθοδολογική διαδικασία ακολούθησε τρία στάδια: α) τη συλλογή, β) την ανάλυση και γ) την ερμηνεία των δεδομένων.

Η συλλογή των εθνογραφικών δεδομένων έγινε με βάση την επιτόπια εθνογραφική μέθοδο υπό τους όρους της συμμετοχικής παρατήρησης, όπως αυτή εφαρμόζεται στη μελέτη του χορού (Buckland, 1983, Giurchescu & Torp, 1991; Δημόπουλος, 2011; Kaerpler, 1999; Koutsouba, 1991, 1997; Lange, 1981; Loutzaki, 1989; Μπουλάμαντη, 2014; Νιώρα, 2009; Σαρακατσιάνου, 2011; Sklar, 1991; Τυροβολά, Καρεπίδης, & Κάρδαρης, 2007; Tyronola, 2008; Φιλίππιδου, 2011; Χαριτωνίδης, 2018). Η εθνογραφική μέθοδος στηρίχθηκε στη χρήση πρωτογενών και δευτερογενών πηγών. Οι πρωτογενείς πηγές αναφέρονται στα δεδομένα που συλλέχθηκαν κατά τη διάρκεια επιτόπιας έρευνας (συμμετοχική παρατήρηση, συνέντευξη κ.λπ.) (Γκέφου-Μαδιανού, 1997; Lange, 1981; Λυδάκη, 2001; Πετρονιώτη, 2002). Οι δευτερογενείς αφορούν στα δεδομένα που συλλέχθηκαν με βάση τη βιβλιογραφική έρευνα (Παρασκευόπουλος, 1993; Thomas, & Nelson, 2003) και την αρχειακή εθνογραφική έρευνα (Κυριακίδου-Νέστορος, 1993; Γκέφου-Μαδιανού, 1997, 1999; Λυδάκη, 2001; Stocking, 1992) και αφορούν τον χορό «Γαϊτανάκι» στο πλαίσιο του δρωμένου «Γαϊτανάκι» στην ευρύτερη περιοχή της Ναυπακτίας.

Για την καταγραφή του χορού χρησιμοποιήθηκε το σύστημα σημειογραφικής καταγραφής του Laban (Labanotation) (Κουτσούμπα, 2005), ενώ η δομικο-μορφολογική μέθοδος χρησιμοποιήθηκε για την ανάλυση της δομής και μορφής του χορού στο δρώμενο «Γαϊτανάκι» στις υπό εξέταση κοινότητες (Τυροβολά, 1994, 2001; Τυροβολά, Καρεπίδης, & Κάρδαρης, 2007; Tyronola, 2008). Η ανάλυση των εθνογραφικών δεδομένων του χορού πραγματοποιήθηκε βάσει του θεωρητικού πλαισίου της «πυκνής περιγραφής» (Geertz, 2003[1973]), ως είδους γραφής και εθνογραφικής ανάλυσης που εμπεριέχει ταυτόχρονα την περιγραφή και την ερμηνεία των εθνογραφικών δεδομένων.

Πρόκειται για μεθοδολογική διαδικασία, η οποία άπτεται της βασικής μεθοδολογικής οπτικής, αυτής της εθνογραφικής επιτόπιας έρευνας (Clifford & Marcus, 1986), με αναστοχαστική διάσταση, όπου τα εθνογραφικά δεδομένα και η κοινωνική πραγματικότητα διαμορφώνονται από τη σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στον ερευνητή και τους πληροφορητές κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας (Hymes, 1969). Η σύγκριση των χορευτικών μορφών έγινε με βάση την συγκριτική μέθοδο (Weber, 1991; Tyronola, 2008). Τέλος, η ερμηνεία των δεδομένων στηρίχθηκε στη θεωρία του Geertz (2003 [1973]) με βάση την οποία η ανθρώπινη συμπεριφορά θεωρείται «συμβολική πράξη», με την οποία ο ερευνητής οφείλει να ασχοληθεί, εφόσον μέσω αυτής εκφράζονται οι τοπικές πολιτισμικές μορφές.

Η επιλογή των κοινοτήτων έγινε με βάση δυο συγκεκριμένα κριτήρια που ήταν: α) το γεωγραφικό κριτήριο, δηλαδή ορεινό και πεδινό και β) το κριτήριο της συνεχούς ή μη τέλεσης του δρώμενου. Πιο συγκεκριμένα, επιλέχθηκαν δυο κοινότητες από κάθε καζά, διοικητική υποδιαίρεση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας (βλ. αναλυτικά στη συνέχεια), από τις οποίες στη μια το δρώμενο τελείται συνεχόμενα, ενώ στην άλλη διακόπηκε για κάποιο χρονικό διάστημα. Από το Βενέτικο, επιλέχθηκαν οι κοινότητες Σκάλα και Δάφνη, όπου στην πρώτη το δρώμενο τελείται χωρίς διακοπή, ενώ στη δεύτερη είχε διακοπεί για κάποιο χρονικό διάστημα και, στη συνέχεια, αναβιώθηκε. Από τα Κράβαρα επιλέχθηκαν οι κοινότητες του Νεοχωρίου και του Ανθόφυτου, όπου στην πρώτη το δρώμενο τελείται χωρίς διακοπή, ενώ στη δεύτερη είχε σταματήσει για αρκετά χρόνια και, στη συνέχεια, αναβιώθηκε.

Ειδικότερα, όσον αφορά τις δυο κοινότητες του Βενέτικου, τη Σκάλα και τη Δάφνη, αυτές βρίσκονται πολύ κοντά στην πόλη της Ναυπάκτου, πρωτεύουσας της Ναυπακτίας. Στο πλαίσιο της αστικοποίησης, λειτούργουν ήδη από τη δεκαετία του 1970 ως προάστια της πόλης. Η χωροταξία αυτή είχε ως αποτέλεσμα να ασκηθούν στις δυο αυτές κοινότητες έντονες επιρροές αστικού τρόπου ζωής, σε αντίθεση με τις πιο απομονωμένες κοινότητες της ορεινής Ναυπακτίας. Επιπλέον, η απόσταση μεταξύ της Σκάλας και της Δάφνης είναι κάτι λιγότερο από πέντε χιλιόμετρα, με αποτέλεσμα οι σχέσεις μεταξύ των δύο αυτών κοινοτήτων να ήταν και να είναι μεγάλες, μια και πολλοί κάτοικοι δούλευαν μαζί στα χωράφια στη Δάφνη, ενώ νύφες μετακινούνταν από τη μια κοινότητα στην άλλη (Φούντζουλας, 2016).

Από την άλλη πλευρά, όσον αφορά τη χωροταξία στις δυο κοινότητες των Κραβάρων, το Ανθόφυτο και το Νεοχώρι, η μεν πρώτη βρίσκεται σε ημιορεινή τοποθεσία και είναι η πιο κοντινή κοινότητα των Κραβάρων στην πόλη της Ναυπάκτου, ενώ η δεύτερη βρίσκεται σε ορεινή τοποθεσία αρκετά μακριά από την πόλη. Αυτές οι δύο κοινότητες γνώρισαν, για γεωγραφικούς λόγους, έντονα το κύμα μετανάστευσης τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό, η μεν πρώτη προς την πόλη της Ναυπάκτου και η δεύτερη κυρίως προς την Αμερική. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να ερημώσουν για πέντε σχεδόν δεκαετίες, δεκαετία 1960 έως δεκαετία 2000. Ωστόσο, από τη δεκαετία του 2000 και μετά, οι κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες οδήγησαν αρκετούς Ναυπακτίους, τόσο της εσωτερικής όσο και της εξωτερικής μετανάστευσης, στο να επιστρέψουν και πάλι μόνιμα στις κοινότητές τους. Μαζί με την επιστροφή τους σηματοδότησαν και την αναζωπύρωση εθίμων και δρώμενων, μεταξύ των οποίων και το πιο χαρακτηριστικό τους, το χορευτικό δρώμενο «Γαϊτανάκι». Και στην περίπτωση αυτή, ωστόσο, οι διαφοροποιήσεις στην τέλεση του χορευτικού δρώμενου «Γαϊτανάκι» τόσο διακοινοτικά (μεταξύ των κοινοτήτων), όσο και χωροταξικά (ορεινές, πεδινές), επανήλθαν.

Εθνογραφικά δεδομένα του πλαισίου

Η Ναυπακτία ανήκει γεωγραφικά στη Στερεά Ελλάδα, ενώ διοικητικά στην Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας, μία από τις δεκατρείς περιφέρειες της Ελλάδας, που καλύπτει το βορειοδυτικό τμήμα της Πελοποννήσου και το δυτικό της Στερεάς Ελλάδας και συμπεριλαμβάνει τρεις νομούς, αυτούς της Αχαΐας, της Ηλείας και της Αιτωλοακαρνανίας. Κατά τη μακρόχρονη πορεία της στον χρόνο, η επαρχία της Ναυπακτίας παρέμεινε γεωγραφικά ίδια και αυτό οφείλεται στα φυσικά της σύνορα. Πιο συγκεκριμένα, στα βόρεια διαχωρίζεται από τους νομούς Ευρυτανίας και Φθιώτιδας από τους ορεινούς όγκους της Οζιάς και των Βαρδουσίων. Στα δυτικά διαχωρίζεται από την επαρχία Τριχωνίδας με τα όρη Καρφοπεταλιάς και Τσιγούρα καθώς και από τον ποταμό

Εύηνο ή Φείδαρη. Νοτιοδυτικά χωρίζεται από την επαρχία Μεσολογγίου με τις οροσειρές Ριγάνι, Κλόκοβα και Βαράσοβα. Τέλος, ανατολικά χωρίζεται από την Φωκίδα με τον ποταμό Μόρνο (Δάφνο) (Νταουσάνης, 2005).

Στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος, η επαρχία Ναυπακτίας δημιουργήθηκε επίσημα το 1833 και αποτέλεσε μια από τις τέσσερις επαρχίες του νομού Αιτωλίας και Ακαρνανίας. Όμως, ήδη από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας, είχε πραγματοποιηθεί η πρώτη διαίρεση της επαρχίας Ναυπακτίας, που στις μνήμες των κατοίκων ισχύει ακόμα και σήμερα. Πιο συγκεκριμένα, την επαρχία Ναυπακτίας αποτελούσαν δυο διοικητικές περιφέρειες, καζάδες όπως τους ονόμαζαν, ο καζάς του Βενέτικου στην πεδινή Ναυπακτία και ο καζάς των Κραβάρων στην ορεινή Ναυπακτία (Εικόνα 2). Οι δυο αυτοί καζάδες διαμόρφωναν το Σαντζάκι της Ναυπακτίας, με πρωτεύουσα τη Ναύπακτο (Νταουσάνης, 2005).

Εικόνα 2: Το σαντζάκι της Ναυπακτίας

Η ονομασία καθώς και ο τρόπος με τον οποίο αυτή έχει πραγματοποιηθεί φανερώνει πολλές πληροφορίες τόσο για τους κατοίκους όσο και την ίδια την περιοχή. Αναλυτικότερα, στην παρούσα περίπτωση και όσον αφορά τις ονομασίες των δυο καζάδων υπάρχουν αρκετές θεωρίες. Αρχικά, η ονομασία Βενέτικο, όπως αναφέρει η προφορική παράδοση, λέγεται ότι δόθηκε από τους Τούρκους κατακτητές μια και είχαν τη συνήθεια να ονομάζουν την περιοχή που κατακτούσαν με το όνομα των προκατόχων τους (Νταουσάνης, 2005). Η ονομασία είναι προφανές ότι προήλθε από την κυριαρχία των Ενετών που ήταν για μεγάλο χρονικό διάστημα άρχοντες της περιοχής. Από την άλλη μεριά, για την ονομασία Κράβαρα υπάρχουν πέντε εκδοχές, που είναι οι ακόλουθες:

α) Η πρώτη αναφέρει ότι το όνομα προέρχεται από τη σλαβική λέξη «Κραβάρι» (Πυλαρινός, 1951; Vasmer, 1941). Η λέξη στα σλάβικα σημαίνει «βοϊδολείβαδο», τόπος δηλαδή κατάλληλος για τη βοσκή των αγελάδων.

β) Η δεύτερη προκύπτει από την ταυτόχρονη συγχώνευση και παραφθορά των δυο λέξεων «κάρβαρειτε» σε «Κραβαρειτε», «...αλλά με τη λήψη της κατάληξης της ονομαστικής πτώσης του πληθυντικού αριθμού, έγινε Κραβαρίται...» (Ντούζος, 1961, σελ. 57). Άγνωστο όμως παραμένει το πότε, υπό ποιες συνθήκες και από ποιον δόθηκε αυτή η ονομασία. Κατά την τοπική προφορική παράδοση, αρκετά χρόνια πριν την Επανάσταση του 1821, στη Ναύπακτο, ξεσηκώθηκαν «τολμηρά παλικάρια», ανέβηκαν στο βουνό και δημιούργησαν ένα ισχυρό καπετανάτο. Οι Αρβανίτες, που εκτελούσαν χρέη φοροεισπρακτόρων στην περιοχή, σύμφωνα πάντα με την τοπική προφορική παράδοση, «τους έτρεμαν». Ωστόσο, μια μέρα αποφάσισαν να τους χτυπήσουν με μεγάλες δυνάμεις, για να «τους βγάλουν απ' τη μέση». Όταν άρχισε η μάχη, οι Έλληνες τούς επιτέθηκαν «με καταπληκτική ορμή», φωνάζοντας συγχρόνως: «στην κάρβα βαρείτε». Η λέξη «κάρβα», που στα αρχαία σημαίνει κεφάλι, ήταν πολύ της «μόδας» εκείνη την περίοδο, παρμένη από τα θρησκευτικά βιβλία. Ο λαός, λοιπόν, όλους αυτούς που φώναζαν «στην κάρβα βαρήτε» τους ονόμασε τιμητικά «Κραβαρίτες» (Νταουσάνης, 2005).

γ) Η τρίτη προκύπτει από την αλβανική λέξη *gravë* ή *grabë*. Ο Φουρίκης (1931) εξετάζοντας τα τοπωνύμια της Ελλάδας που έχουν κατάληξη «-ένα», παρατηρεί ότι η λέξη *gravë* ενάρθρως *grab-a*, αποτελεί ρίζα πολλών τοπωνυμίων υπό τον τύπο *grava*, σε πληθυντικό αριθμό αυτό γίνεται *gravëna* και στα ελληνικά Γκράβενα ή Γκράβανα ή Γκράβαρα. Κατά τον ίδιο ερευνητή (1931), Γκράβαρα και Κράβαρα σημαίνει πετρώδης τάφος, φαράγγι και τόπος πετρώδης και κρημνώδης, περιγραφή που ταιριάζει με την γεωλογία της περιοχής.

δ) Η τέταρτη, όχι όμως τόσο αποδεκτή από τους ντόπιους μια και ποτέ δεν την αναφέρουν, εκδοχή υποστηρίζει ότι το Κράβαρα είναι παραφθορά της λέξης «Ακρώρειαι» σε «Κράκουρα» και στη συνέχεια «Κράβαρα». Η λέξη «ακρώρεια» συντίθεται από το άκρος + όρος, δίνοντας την έννοια της βουνοκορφής (Δαβανέλος, 2008).

ε) Η πέμπτη και τελευταία, αν και είναι η μόνη που έχει προκύψει από επιστημονική έρευνα (Delibasi, 2005) συνιστά και την πιο «άγνωστη» εκδοχή για τους ντόπιους. Η συγκεκριμένη εκδοχή αναφέρει ότι το όνομα προέρχεται από κάποιον εξέχοντα κάτοικο ή τιμαριούχο της περιοχής ο οποίος άνηκε στην εκλεκτή χριστιανική οικογένεια των *Kravar* (Βαρελάς, 2006; Delibasi, 2005; Τσονάκας, 2011). Πιο συγκεκριμένα, η Delibasi (2005) σημειώνει ότι η μεγάλη διοικητική περιφέρεια των Τρικάλων χωριζόταν σε τρία βιλαέτια, αυτά των Τρικάλων, του Φαναρίου και των Αγράφων. Στο τελευταίο υπαγόταν και η επαρχία του Κράβαρη (Λιακόπουλος, 2010; Χαραλαμπίδης, 2010), η οποία πήρε και το όνομά της από αυτόν (Βαρελάς, 2006; Delibasi, 2005; Τσονάκας, 2011).

Συνοπτικά, όλες οι προαναφερθείσες εκδοχές έχουν τόσο στοιχεία αλήθειας όσο και μύθου, καθώς κανείς δεν είναι σε θέση να είναι απόλυτα σίγουρος για την προέλευση τόσο του ονόματος της περιοχής όσο και της περιόδου κατά την οποία αποδόθηκε το όνομα στην περιοχή αλλά και στους κατοίκους της. Το μόνο σίγουρο είναι ότι η ευρύτερη περιοχή της Ναυπακτίας δέχθηκε πολλές επιρροές από Τούρκους, Φράγκους και Σλάβους σε διάφορα στοιχεία της καθημερινής ζωής, όπως οι ονομασίες και τα τοπωνύμια, καθώς και σε ζητήματα που αφορούν την παράδοση, τα ήθη και τα έθιμα.

Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να γίνει μια ακόμα διευκρίνιση, καθώς στην πορεία του χρόνου η ονομασία Κράβαρα ή Γκράβαρα χρησιμοποιήθηκε σε γραπτά κείμενα για όλη την περιοχή της Ναυπακτίας. Ειδικότερα, η ονομασία Κράβαρα (ή Γκράβαρα) συναντιέται γραπτά για πρώτη φορά στο ιστορικό κείμενο που αναφέρεται στα επαναστατικά γεγονότα του Ορλώφ το 1770 και αναφέρεται στους κατοίκους της ευρύτερης περιοχής της Ναυπακτίας με τον όρο «Κραβαρίτες» (Κόκκινος, 1976). Μια ακόμα αναφορά στην περιοχή της Ναυπακτίας ως Κράβαρα γίνεται σε επίσημο έγγραφο της Γερουσίας της Δυτικής Ελλάδος το 1822 (Κόκκινος, 1976). Επίσης, η χρήση της ονομασίας Κράβαρα για όλη την περιοχή της Ναυπακτίας αναφέρεται και στις επιστολές του Μαυροκορδάτου προς τον οπλαρχηγό Βαρνακιώτη, στην αναφορά του Ευθύμιου Ξύδη προς το Υπουργείο Στρατιωτικών, καθώς και στην επιστολή του μοναχού Δαμιανού που συντάχθηκε στις 5 Ιουλίου 1821 (Κοτίνης, 1905; Ντούζος, 1961).

Από αυτές τις πρώτες αναφορές φαίνεται ότι η ονομασία Κράβαρα ή Γκράβαρα «ισοπέδωσε» τα υπόλοιπα τοπωνύμια και με το άκουσμα της λέξης Κράβαρα, εμμέσως, εννοούνταν όλη η επαρχία Ναυπακτίας ακόμη και το Βενέτικο. Έτσι, αν και με την ονομασία Κράβαρα ή Γκράβαρα αναφερόταν παλαιότερα η τοποθεσία στα βόρεια της επαρχίας Ναυπακτίας, με τον καιρό, η ονομασία αυτή χρησιμοποιήθηκε ανεπίσημα από τους ξένους για να χαρακτηρίσουν ολόκληρη την περιοχή της Ναυπακτίας και καθιερώθηκε σε τέτοια έκταση, ώστε μέχρι και οι κάτοικοι της πόλης της Ναυπάκτου να θεωρούνται Κραβαρίτες και να συνδέονται άμεσα με την κακή φήμη των «Μπουλιαραίων», δηλαδή των ζητιάνων που έδρασαν στα ορεινά της επαρχίας (Κωλέττας, 2009; Λουκόπουλος, 1930; Τσονάκας, 2011, 2013; Χαραλαμπίδης, 1980).

Εθνογραφικά δεδομένα του χορού

Το «Γαϊτανάκι» αποτελεί δρώμενο με συνολική αποδοχή στην ευρύτερη περιοχή της Ναυπακτίας την περίοδο του Πάσχα (Φούντζουλας, κ.ά., 2013b), περίοδο που δηλώνει μια μεγάλη θρησκευτική εορτή που, ήδη ο

Λουκάτος από το 1960 είχε επισημάνει ότι δεν μπορεί παρά να θεωρηθεί μια από τις «...τέσσερις κλασικού τύπου αφορμές για χορό, όπως ο γάμος καθώς και οι εορτές Χριστούγεννα, Απόκριες και Πάσχα...» (σελ. 49). Το δρώμενο, όπως κάθε ανθρώπινο δημιούργημα, υπόκειται στον νόμο της φθοράς και της εξέλιξης (Τυροβολά, 1996). Γεννιέται, ζει, πεθαίνει, μπορεί να ξαναζήσει ή να αλλάξει μορφές. Ένα έθιμο, παρά την τάση της εμμονής του λαού στα παραδομένα, δεν ζει μια ξεχωριστή ζωή, αλλά συνάπτεται με τη ζωή των ζώντων φορέων του, υφιστάμενο διάφορες επιδράσεις από τις οποίες επέρχονται ποικίλες μεταβολές. Οι δυνάμεις που επενεργούν στο έθιμο είναι υλικές και πνευματικές και οφείλονται σε αλλαγές που σημειώνονται στον υλικό ή στον πνευματικό πολιτισμό του λαού. Η διατήρηση, η μεταβολή ή η εξαφάνιση της μορφής ενός εθίμου συνδέεται και με τη μεταβολή της έννοιάς του. Και αυτό διότι, εφόσον κάθε έθιμο βασίζεται σε μια πίστη του λαού, κάθε αλλαγή στην πίστη αυτή συνεπιφέρει και εννοιολογική μεταβολή που κάποιες φορές μπορούμε να την παρακολουθήσουμε αναδρομικά (Πούχγερ, 1985). Για παράδειγμα, κάποιες γιορτές του Μαΐου που ήταν τελετές για επίτευξη γονιμότητας και ευετηρίας, σήμερα διατηρούνται ως γιορτές των λουλουδιών.

Παρόλα αυτά, αν και στην πορεία συνήθως προβάλλεται κάποια λογική αιτιολόγηση των εθίμων, ωστόσο, στον λαό ακόμη εκδηλώνονται τα πρωταρχικά αισθήματα και οι ιδέες τους, γεγονός που δηλώνει πως ακόμα και σήμερα παραμένει ζωντανή η πίστη στη μαγεία τους (Φούντζουλας, κ.ά., 2013b). Και αυτό διότι οι εθιμικές-τελετουργικές πρακτικές συνιστούν εκείνα τα επαναλαμβανόμενα, περιοδικά πεδία μέσω των οποίων οι κοινότητες «θυμούνται» και ενισχύουν την ενότητά τους επαναπροσδιορίζοντας πρακτικά και συμβολικά τη σχέση τους με τον εαυτό τους αλλά και τους άλλους (Bauman, 1992; Connerton, 1989; Turner, 1967, 1969). Έτσι, παρά τις μεταβολές σε κοινωνικό, πολιτισμικό και πολιτικό επίπεδο, τα έθιμα εξακολουθούν να τελούνται με ζήλο από τους τελεστές, γεγονός που δηλώνει τη σημαντικότητά τους, αλλά και τις ισχυρές καταβολές τους για τους ανθρώπους της κοινότητας, εφόσον αδιαλείπτως οι ντόπιοι εξακολουθούν να τα τελούν. Αυτός είναι και ένας λόγος που τα έθιμα, παρόλο που έχουν χάσει το μαγικο-θρησκευτικό τους χαρακτήρα, εξακολουθούν να έχουν μια συγκεκριμένη δυναμική (Τυροβολά, 1996). Στο πλαίσιο αυτό, ο χορός φαίνεται να συνιστά ένα σημαντικό στοιχείο, καθώς συνοδεύει τα έθιμα/δρώμενα ως «αναφαίρετο δομικό συστατικό» (Τυροβολά, 1996).

Όσον αφορά το δρώμενο «Γαϊτανάκι», και στις τέσσερις υπό εξέταση κοινότητες, αυτό τελούνταν την περίοδο του Πάσχα έξω από το προαύλιο της εκκλησίας ή στην κεντρική πλατεία μετά τη λειτουργία της Αγάπης. Ο μεγαλύτερος σε ηλικία κάτοικος της κοινότητας, που αποτελούσε και την πιο σεβαστή προσωπικότητά της, είχε τον ρόλο του «πάρεδρου» που οργάνωνε ολόκληρη τη διαδικασία. Αυτός επέβλεπε τον τρόπο με τον οποίο θα «πλεκόταν» και θα τραγουδιόταν το «Γαϊτανάκι». Το συγκεκριμένο δρώμενο πήρε το όνομά του από το «πλέξιμο» και το «ξέπλεγμα» των χεριών κατά τη διάρκεια του ομώνυμου χορού και συμβόλιζε την ευετηρία και την αγάπη, μια και το περιέβαλε έντονος μαγικο-θρησκευτικός χαρακτήρας που φαίνεται από τα λόγια των ντόπιων που αναφέρουν ότι: «...δεν το είχαν σε καλό να μην πλέξουν το Γαϊτανάκι...» και ακόμα «...δεν το είχαν σε καλό οι παλιοί να κοπεί [κατά τη διάρκεια του χορού] το Γαϊτάνι...».

Το τραγουδούσαν με «το στόμα» αντιφωνικά, πρώτα οι άνδρες και μετά οι γυναίκες. Εξαίρεση σε αυτό αποτελεί η κοινότητα της Δάφνης, όπου ξεκινούσαν πρώτα οι γυναίκες και ακολουθούσαν οι άνδρες. Κάθε κοινότητα είχε τη δική της παραλλαγή που αφορούσε το ποιητικό κείμενο του τραγουδιού, όμως το γενικό θέμα του αφορούσε την αγάπη. Εξαίρεση σε αυτό αποτελεί η κοινότητα της Σκάλας, όπου το ποιητικό κείμενο του τραγουδιού είναι σχετικό με την ελληνική επανάσταση του 1821 απέναντι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η διάταξη ήταν αυστηρή και οι χορευτές «έμπαιναν» στον κύκλο με βάση το φύλο και την ηλικία τους. Εξαίρεση σε αυτό αποτελεί η κοινότητα της Δάφνης όπου άνδρες και γυναίκες «πλέκονταν» μαζί στον ίδιο κύκλο (βλ. Πίνακας 1^α και 1^β).

Στις κοινότητες της Σκάλας και του Νεοχωρίου, το «Γαϊτανάκι» μετασηματίστηκε και «επιβίωσε» μέχρι και σήμερα μια και ο μαγικο-θρησκευτικός του χαρακτήρας χάθηκε. Πιο συγκεκριμένα, στη Σκάλα, το δρώμενο «Γαϊτανάκι» χρησιμοποιήθηκε ως δείκτης εξουσίας και δύναμης από την εκάστοτε άρχουσα τάξη της κοινότητας καθώς μέσω αυτού πραγματοποιούνταν μια εξωτερική αποτύπωση των οικογενειακών-πολιτικών αντιπαραθέσεων των πιο σημαντικών οικογενειών της κοινότητας. Πλέον, τα ηνία και την οργάνωσή του έχει αναλάβει εξ ολοκλήρου ο τοπικός πολιτιστικός σύλλογος μέσα από τη διδασκαλία του χορού με χοροδιδάσκαλο. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη μεταφορά της ημερομηνίας τέλεσής του από την Τρίτη στη Δευτέρα του Πάσχα και τη μετατροπή του σε κάποιου είδους παράσταση της χορευτικής ομάδας του συλλόγου (Φούντζουλας,

2016; Fountzoulas, et. al., 2017; Fountzoulas, 2017). Στο Νεοχώρι, το συγκεκριμένο δρώμενο μεταφέρθηκε «φυσιολογικά» από την Τρίτη του Πάσχα στη δεύτερη ημέρα του ετήσιου πανηγυριού (23 Αυγούστου), μια και η κοινότητα είχε βιώσει έντονα το κύμα μετανάστευσης. Συνεπώς, έχασε τον συμβολισμό του, αλλά κράτησε τη δυναμική που ένωνε τους Νεοχωρίτες (Φούντζουλας, Τυροβολά, & Κουτσούμπα, 2013a, 2013b) και χρησιμοποιείται ακόμα και σήμερα ως σημείο αναφοράς της κοινότητας, αφού για το «πλέξιμο» του «Γαϊτανιού» καταφθάνουν ακόμα και από την κοινότητα των Νεοχωριτών της Αμερικής.

Από την άλλη πλευρά, στη Δάφνη και το Ανθόφυτο το δρώμενο «έσβησε», αφού για αρκετά χρόνια έπαυε να τελείται. Όσον αφορά το Ανθόφυτο, σε αυτή τη διαδικασία συνέβαλε πολύ η εσωτερική μετανάστευση που έπληξε την συγκεκριμένη κοινότητα και είχε ως αποτέλεσμα την «ερήμωσή» της. Το μεγαλύτερο μέρος των Ανθοφυταίων μετακινήθηκε σε μια συνοικία της Ναυπάκτου που ονομάστηκε Λυγιάς και βρίσκεται ανάμεσα στη Ναύπακτο και τη Δάφνη (Παπαθανασίου, 2011). Με αυτό τον τρόπο, χάθηκε ο μαγικο-θρησκευτικός χαρακτήρας του δρωμένου και η σημαντικότητά του στον ετήσιο κύκλο. Από την άλλη πλευρά, η κοινότητα της Δάφνης, έγινε ένα κάποιου είδους προάστιο της πόλης της Ναυπάκτου, έχοντας ως αποτέλεσμα την έντονη αστικοποίησή της. Στην ήδη αστικοποιημένη λογική που ακολούθησε η κοινότητα, το δρώμενο έχασε τον μαγικο-θρησκευτικό χαρακτήρα του και σταμάτησε να τελείται με τον θάνατο του τελευταίου «πάρεδρου», με τον οποίο ήταν άμεσα συνδεδεμένο (Φούντζουλας, 2016; Fountzoulas, 2017; Φούντζουλας, Κουτσούμπα, & Τυροβολά, 2017). Και στις δύο αυτές κοινότητες, παρά την μη τέλεσή του, για αρκετές δεκαετίες το δρώμενο «Γαϊτανάκι» έμεινε χαραγμένο στη συλλογική μνήμη, η οποία αναθερμάνθηκε και επανήλθε στην επιφάνεια για τον σκοπό της παρούσας εργασίας.

Πίνακας 1^α: Το χορευτικό δρώμενο «Γαϊτανάκι» στη Ναυπακτία (κοινότητα Βενέτικο)

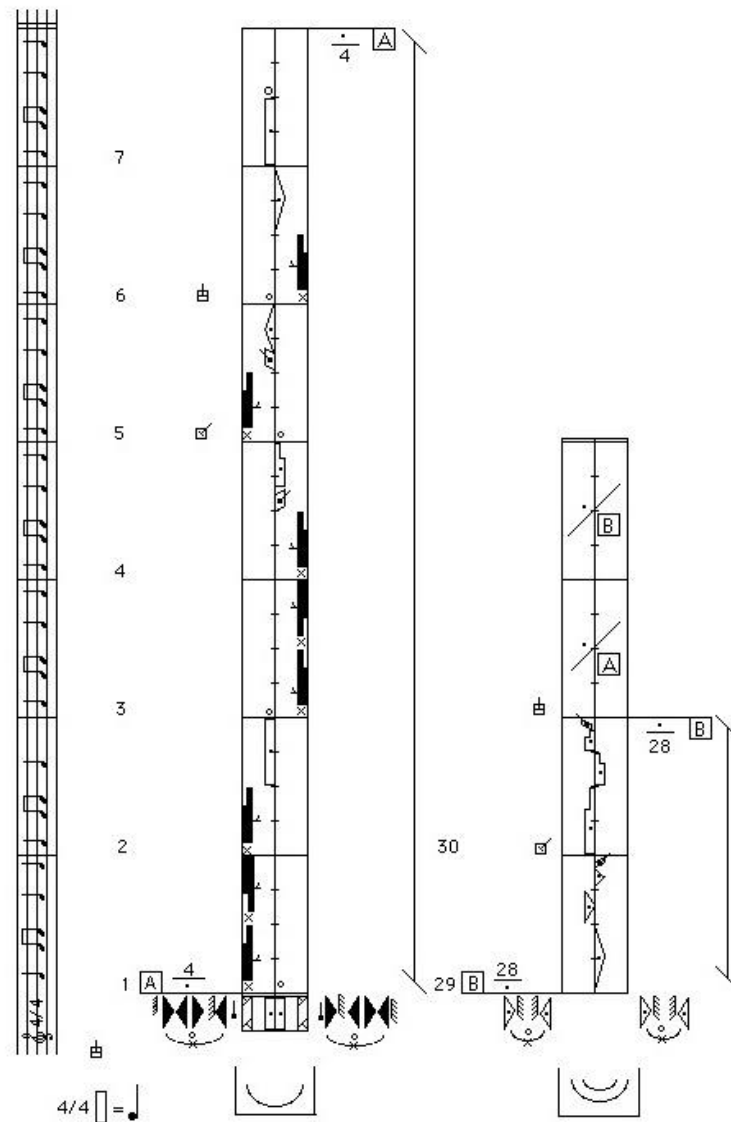
	Δάφνη	Σκάλα
Ονομασία	Πλέξιμο των χεριών	Πλέξιμο των χεριών και καγκελίσματα του χορού
Χαρακτήρας	Ευετηριακός, της αγάπης και οικογενειακός	Ευετηριακός και συνδεδεμένος με την ελληνική επανάσταση απέναντι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία
Στίχοι	<p>«Το βλέπεις κείνο το βουνό, γεμ' στο πέρα και στο δώθε. Στο πέρα βόσκουν πρόβατα, γεμ' στο δώθε βόσκουν γίδια. Κι ανάμεσα στα δυο βουνά, γεμ' κλήμα είναι φυτρωμένο. Κάνει σταφύλι ροζακί, γεμ' σταφύλι μυρωμένο. Όποιος το κόψει κόβεται, γεμ' κι όποιος το φάει πεθαίνει. Κι όποιος το πάει σπίτι του, γεμ' κλήρα δεν τ' απομένει. Έγω θα κόψω κι ας κοπώ γεμ' θα κόψω κι ας πεθάνω. Και θα το πάω σπίτι μου, γεμ' και προκοπή ας μην κάνω.»</p>	<p>«Το βλέπεις κείνο το βουνό, μωρ' το κορφανταριασμένο. Ήταν λημέρι των κλεφτών, γεμ' και των καπεταναίων. Βλαχούλα εροβόλαγε, γεμ' από ψηλή ραχούλα. Φέρνει τη ρόκα γνέθοντας, γεμ' τ' αδράχτι της γεμάτο. Σκουτέρης την περίμενε, γεμ' σ' ένα στενό σοκάκι. Φέρνει το φέσι του στραβά, γεμ' με τη γαλάζια φούντα. Κρυφό μαντάτο έφερνε, γεμ' απ' τους καπεταναίους. Να πάνε να φυλάζουνε, γεμ' καρτέρι για τους Τούρκους» Η αλλάζοντας τον τελευταίο στίχο: «Στη Σκάλα για να μαζευτούν, γεμ' γιουρούσι για να κάνουν. Στη Ναύπακτο να κατεβούν, γεμ' το κάστρο για να πάρουν.»</p>
Τραγούδισμα	Αντιφωνικά – πρώτα οι γυναίκες μετά οι άνδρες	Αντιφωνικά – πρώτα οι άνδρες μετά οι γυναίκες
Διάταξη	Χαλαρή διάταξη, άνδρες και γυναίκες χόρευαν μαζί	Αυστηρή διάταξη με βάση την ηλικία και το φύλο

Πίνακας 1^β: Το χορευτικό δρώμενο «Γαϊτανάκι» στη Ναυπακτία (κοινότητα Κράββαρα)

	Νεοχώρι	Ανθόφυτο
Ονομασία	Πλέξιμο των χεριών	Πλέξιμο των χεριών
Χαρακτήρας	Ευετηριακός και της αγάπης	Ευετηριακός και της αγάπης
Στίχοι	<p>«Πέρα σ' εκείνο το βουνό, γεμ' στο πέρα και στο δώθε. Στο πέρα βόσκουν πρόβατα, γεμ' στο δώθε βόσκουν γίδια. Κι ανάμεσα στα δυο βουνά, γεμ' κλίμα είναι φυτρωμένο. Κάνει σταφύλι ροζακί, γεμ' σταφύλι μωρωμένο. Όποιος το κόψει κόβεται, γεμ' κι όποιος το φάει πεθαίνει, κι όποιος το πάει σπίτι του, γεμ' κλήρα δεν τ' απομένει. Έγώ θα κόψω κι ας κοπώ, γεμ' θα κόψω κι ας πεθάνω. Και θα το πάω σπίτι μου, γεμ' και προκοπή ας μην κά- νω».</p>	<p>«Βλέπεις εκείνο το βουνό, γεμ' το πέρα και το δώθε. Στο πέρα βόσκουν πρόβατα, γεμ' στο δώθε βόσκουν γίδια, Κι ανάμεσα σ' αυτά τα δυο, γεμ' κλίμα ήταν φυτρωμένο, Κάνει σταφύλι ροζακί, γεμ' και το κρασί μωσχάτο».</p>
Τραγούδισμα	Αντιφωνικά – πρώτα οι άνδρες μετά οι γυναίκες	Αντιφωνικά – πρώτα οι άνδρες μετά οι γυ- ναίκες
Διάταξη	Αυστηρή διάταξη με βάση την ηλικία και το φύλο	Αυστηρή διάταξη με βάση την ηλικία και το φύλο

Εθνογραφικά δεδομένα του χορού καθαυτού

Ακολουθεί η σημειογραφική καταγραφή και η μορφολογική ανάλυση του υπό μελέτη χορού στις τέσσερις υπό εξέταση κοινότητες. Πιο συγκεκριμένα, παρουσιάζεται η σημειογραφική καταγραφή του χορού (Σχήμα 1) και ο μορφότυπός του (Πίνακας 2) στο πλαίσιο του εθίμου «Γαϊτανάκι» στη Σκάλα Ναυπακτίας. Στη συνέχεια, ακολουθεί για τη Δάφνη Ναυπακτίας (Σχήμα 2 και Πίνακας 3), το Νεοχώρι Ναυπακτίας (Σχήμα 3 και Πίνακας 4) και, τέλος, για το Ανθόφυτο Ναυπακτίας (Σχήμα 4 και Πίνακας 5).

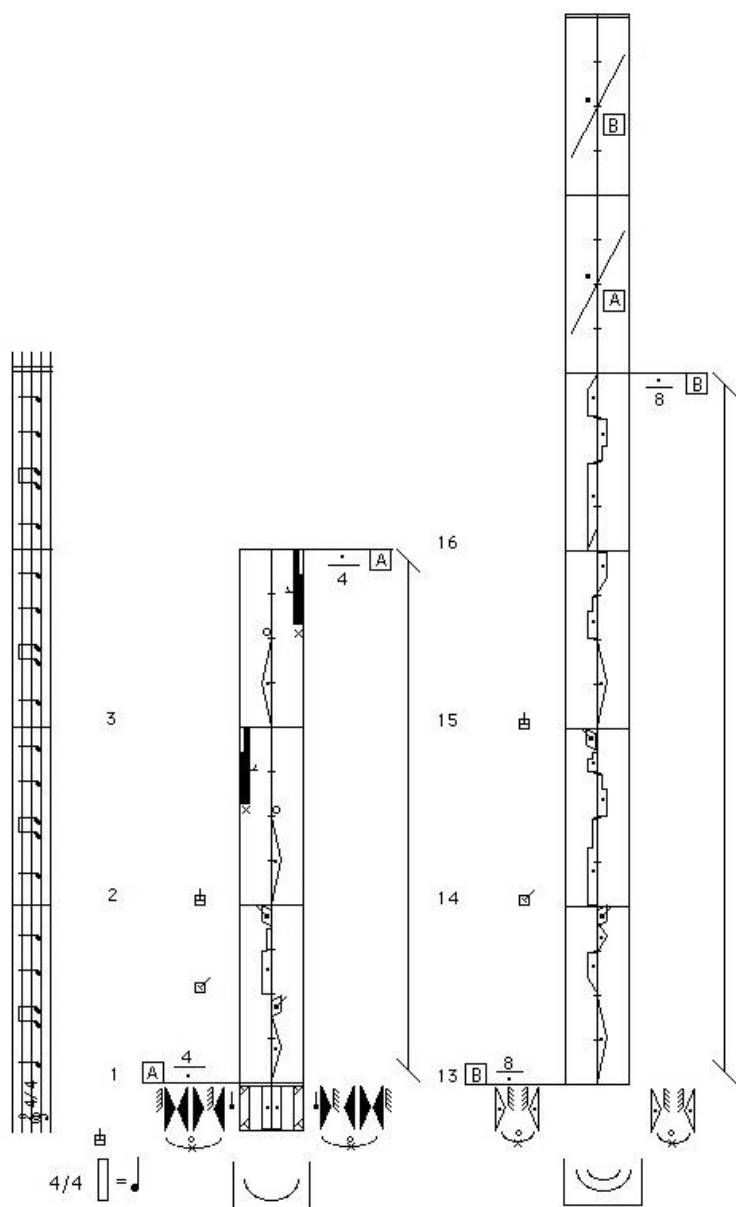

Σχήμα 1: Σημειογραφική καταγραφή του χορού στο δρώμενο «Γαϊτανάκι» στη Σκάλα Ναυπακτίας (Φούντζουλας, 2016)

Πίνακας 2: Μορφο-συντακτική ανάλυση του χορού στο δρώμενο «Γαϊτανάκι» στη Σκάλα Ναυπακτίας (Φούντζουλας, 2016)

«Γαϊτανάκι», Σκάλα Ναυπακτίας,
4/4, AB, A/εν. ΦΚΑ, ΑΑ-ΓΓ, ↷

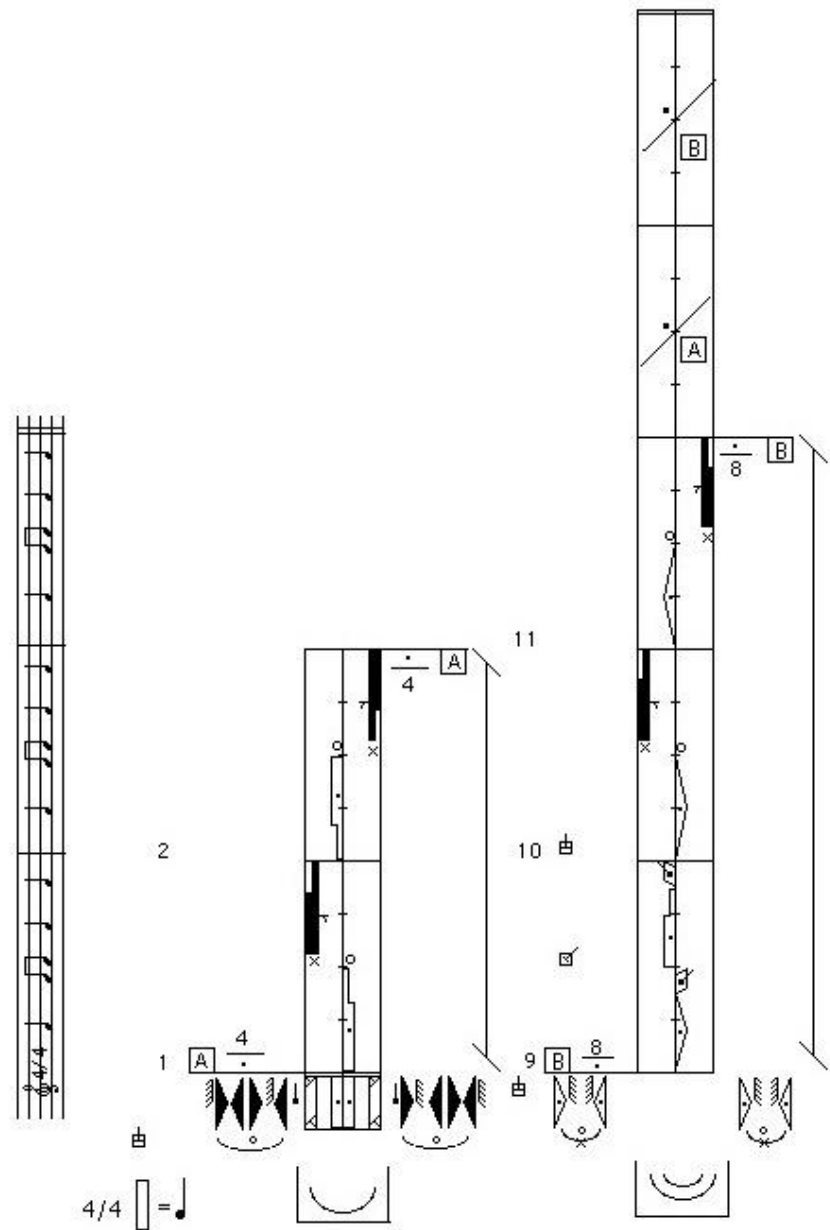
F1	$\overrightarrow{\text{XM1}} [(\delta)\alpha_2^{2/4} + (\delta)\alpha_3^{2/4}]$ $\overrightarrow{\text{XM2}} [(\delta)\alpha_2^{2/4} + (\alpha:\delta)^{2/4}]$ $\overrightarrow{\text{XM3}} [(\alpha)\delta_2^{2/4} + (\alpha)\delta_3^{2/4}]$ $\overrightarrow{\text{XM4}} [(\alpha)\delta_2^{2/4} + \delta^{2/4}]$
F1	$\overleftarrow{\text{XM5}} [(\delta)\alpha_2^{2/4} + \alpha_0^{2/4}]$ $\overrightarrow{\text{XM6}} [(\alpha_0)\delta_2^{2/4} + \delta^{2/4}]$ $\overleftrightarrow{\text{XM7}} [(\alpha:\delta)^{2/4}]$
F2	$\overrightarrow{\text{W1}} [\delta^{2/4} + (\alpha \overleftarrow{\delta^{1/4}} - \delta^{1/4})]$ $\overrightarrow{\text{W2}} [\alpha^{2/4} + (\delta^{1/4} - \alpha^{1/4})]$

Σχήμα 2: Σημειογραφική καταγραφή του χορού στο δρώμενο «Γαϊτανάκι» στη Δάφνη Ναυπακτίας (Φούντζουλας, 2016)

Πίνακας 3: Μορφο-συντακτική ανάλυση του χορού στο δρώμενο «Γαϊτανάκι» στη Δάφνη Ναυπακτίας (Φούντζουλας, 2016)

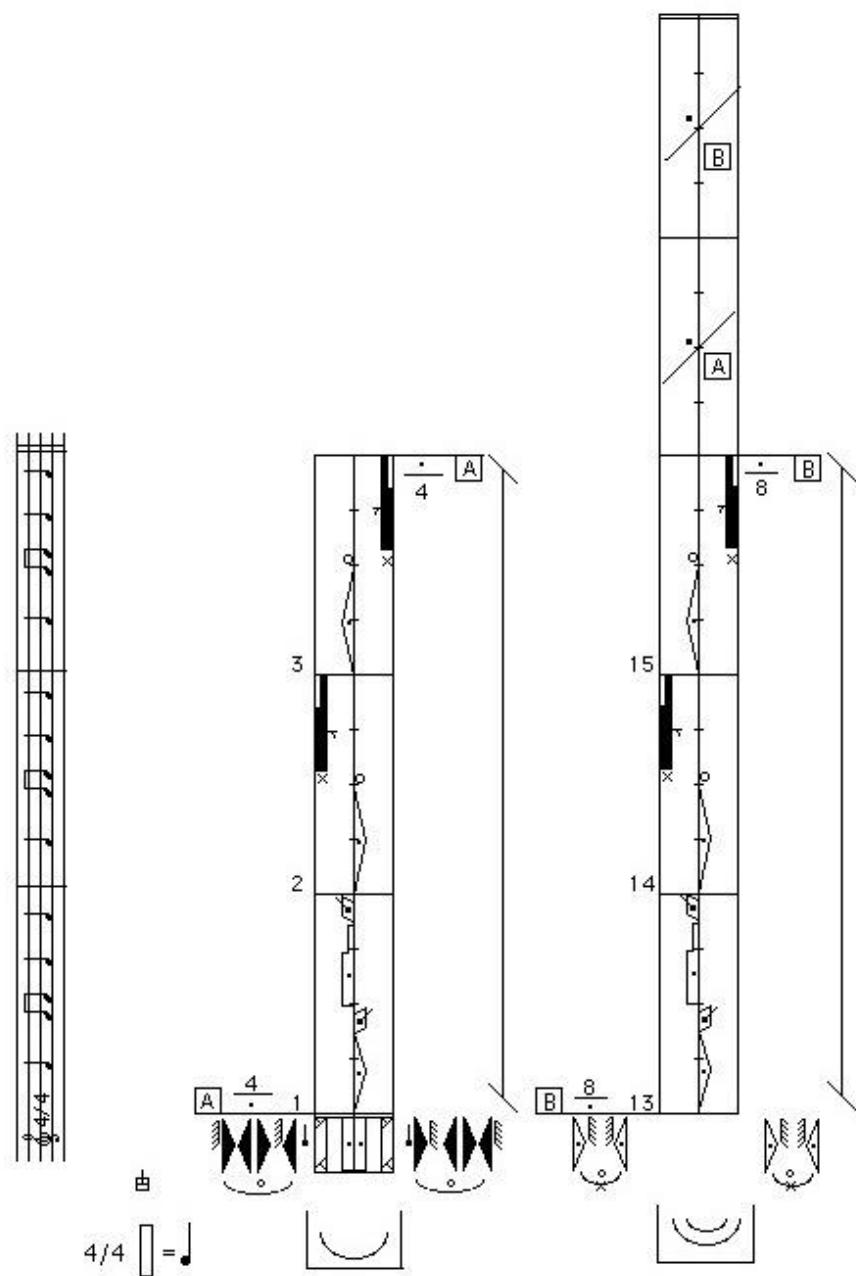
«Γαϊτανάκι», Δάφνη Ναυπακτίας, 4/4, AB, A/εν. ΦΚΑ, ΑΓ,			
F1	$\underline{\text{XM1}} [\delta^{2/4} + \alpha^{2/4}]$	$\underline{\text{XM2}} [\delta^{2/4} + (\delta)\alpha_2^{2/4}]$	$\overleftarrow{\text{XM3}} [\alpha_0^{2/4} + (\alpha_0)\delta_2^{2/4}]$
F2	$\underline{\text{W1}} [\delta^{2/4} + (\alpha^{1/4} - \delta^{1/4})]$	$\underline{\text{W2}} [\alpha^{2/4} + (\delta^{1/4} - \alpha^{1/4})]$	$\nearrow \text{W3} [\delta^{2/4} + \{\alpha(\delta)\chi^{1/4} - \delta^{1/4}\}]$
			$\downarrow \text{W4} [\alpha_0^{2/4} + \{\chi(\alpha_0)\delta^{1/4} - \alpha_0^{1/4}\}]$

Σχήμα 3: Σημειογραφική καταγραφή του χορού στο δρώμενο «Γαϊτανάκι» στο Νεοχώρι Ναυπακτίας (Φούντζουλας, 2012; Φούντζουλας, Τυροβολά & Κουτσούμπα, 2013α; Φούντζουλας, Τυροβολά & Κουτσούμπα, 2013β)

Πίνακας 4: Μορφο-συντακτική ανάλυση του χορού στο δρώμενο «Γαϊτανάκι» στο Νεοχώρι Ναυπακτίας (Φούντζουλας, 2012; Φούντζουλας, Τυροβολά & Κουτσούμπα, 2013α; Φούντζουλας, Τυροβολά & Κουτσούμπα, 2013β)

«Γαϊτανάκι», Νεοχώρι Ναυπακτίας, 4/4, AB, A/εν. ΦΚΑ, ΑΑ-ΓΓ, \smile			
F1	XM1 $[\delta^{2/4}+(\delta)\alpha_2^{2/4}]$ ↑	XM2 $[\alpha_0^{2/4}+(\alpha_0)\delta_2^{2/4}]$ ↓	
F2	→ W1 $[\delta^{2/4}+\alpha^{2/4}]$	→ W2 $[\delta^{2/4}+(\delta)\alpha_2^{2/4}]$ ←	← W3 $[\alpha_0^{2/4}+(\alpha_0)\delta_2^{2/4}]$

Σχήμα 4: Σημειογραφική καταγραφή του χορού στο δρώμενο «Γαϊτανάκι» στο Ανθόφυτο Ναυπακτίας (Φούντζουλας, Κουτσούμπα & Τυροβολά, 2017)

Πίνακας5: Μορφο-συντακτική ανάλυση του χορού στο δρώμενο «Γαϊτανάκι» στο Ανθόφυτο Ναυπακτίας (Φούντζουλας, Κουτσούμπα & Τυροβολά, 2017)

«Γαϊτανάκι», Ανθόφυτο Ναυπακτίας, 4/4, AB, A/εν. ΦΚΑ, ΑΑ-ΓΓ, \curvearrowright			
F1	$\underline{XM1} [\delta^{2/4} + \alpha^{2/4}]$	$\underline{XM2} [\delta^{2/4} + (\delta)\alpha_2^{2/4}]$	$\underline{XM3} [\alpha_0^{2/4} + (\alpha_0)\delta_2^{2/4}]$
F2	$\underline{W1} [\delta^{2/4} + \alpha^{2/4}]$ →	$\underline{W2} [\delta^{2/4} + (\delta)\alpha_2^{2/4}]$ →	$\underline{W3} [\alpha_0^{2/4} + (\alpha_0)\delta_2^{2/4}]$ ←

Συμπεράσματα

Η «νόθα» αστικοποίηση (Φίλιας, 1985), όπως αυτή διαδραματίστηκε στην Ελλάδα, είχε ως αποτέλεσμα να αλλάξουν οι κοινωνικές δομές και να δημιουργηθούν καινούργιες σε διαφορετική βάση. Γεγονός αποτελεί ότι στη συγκεκριμένη μετάβαση από την αγροτική στην αστική κοινωνία, πολλά έθιμα και δρώμενα έχασαν τη λειτουργική τους αξία και, είτε παραγκωνίστηκαν, είτε ξεχάστηκαν εντελώς. Σε αντίθεση με τα παραπάνω, το χορευτικό δρώμενο «Γαϊτανάκι» αποδεικνύεται ανθεκτικό στις επιταγές της σύγχρονης κοινωνίας καθώς σε κάποιες περιπτώσεις μετασχηματίστηκε για να παραμείνει ζωντανό, σε κάποιες άλλες πέρασε στην αίθουσα διδασκαλίας, ενώ, ακόμα και στην περίπτωση που δεν τελείται πια, επιβιώνει ισχυρά στις μνήμες όσων το «έπλεκαν» παλαιότερα. Η αντοχή αυτή καταδεικνύει και τη σημαντικότητά του για τους κατοίκους της περιοχής.

Αναλυτικότερα, στην πρώτη περίπτωση ανήκει η κοινότητα του Νεοχωρίου, όπου το δρώμενο τελείται χωρίς διακοπή, παρά τις δυσκολίες που δημιουργήθηκαν από το μεγάλο μεταναστευτικό κύμα που έπληξε την κοινότητα τόσο προς μεγάλα αστικά κέντρα της Ελλάδας, αλλά, κυρίως, προς την Αμερική. Το δρώμενο μετασχηματίστηκε και επιβίωσε μέχρι και σήμερα. Ωστόσο, η ημερομηνία τέλεσής του άλλαξε, γεγονός που συνέβαλλε στην αλλαγή του χαρακτήρα του που πια δεν είναι μαγικο-θρησκευτικός. Πιο συγκεκριμένα, στο Νεοχώρι το «Γαϊτανάκι» «πλέκονταν» την Τρίτη του Πάσχα ως επίσημο «κλείσιμο» του εορτασμού του Πάσχα και είχε πάνδημη συμμετοχή με έντονο τον ευετηριακό χαρακτήρα. Σήμερα, «πλέκεται» τη δεύτερη ημέρα του πανηγυριού, δηλαδή στις 23 Αυγούστου. Το γεγονός αυτό διαφοροποίησε μεν τον χαρακτήρα, η διατήρηση όμως της τέλεσής του αναδεικνύει τη σημαντικότητα και τους ισχυρούς δεσμούς που το «δένουν» το Νεοχώρι.

Στη δεύτερη περίπτωση ανήκει η κοινότητα της Σκάλας, όπου το δρώμενο έγινε μέσο αποτύπωσης οικογενειακών-κοινωνικών-πολιτικών αντιπαραθέσεων, με αποτέλεσμα να έχει φθίνουσα πορεία. Ο τοπικός πολιτιστικός σύλλογος διαπιστώνοντας αυτή την καθοδική πορεία, ανέλαβε τα ηνία της τέλεσής του και προσέλαβε δάσκαλο χορού για να διδάξει τον χορό στο πλαίσιο του δρωμένου. Πλέον, το δρώμενο αποτελεί τη βασική προτεραιότητα του τοπικού συλλόγου και διοργανώνεται εξ ολοκλήρου από εκείνον, μεταφέροντας το πεδίο λήψης των αποφάσεων από την κοινότητα στο διοικητικό συμβούλιο του συλλόγου. Μια τέτοια απόφαση συνιστά και η αλλαγή ημέρας τέλεσης του εθίμου με σκοπό είχε την προσέλκυση περισσότερου κόσμου. Πιο συγκεκριμένα, το δρώμενο πλέον τελείται τη Δευτέρα του Πάσχα, μια και η Τρίτη είναι εργάσιμη, και πρώτοι στον χορό, αντί να είναι οι άνδρες, είναι τα μέλη του χορευτικού συγκροτήματος και έπονται όλοι οι υπόλοιποι που θέλουν να συμμετάσχουν.

Στην τρίτη περίπτωση ανήκουν οι κοινότητες Δάφνη και Ανθόφυτο, όπου το δρώμενο σταμάτησε να τελείται περίπου τη δεκαετία του 1970 για λόγους αστικοποίησης στην πρώτη και μετανάστευσης στη δεύτερη αντίστοιχα, μια και αυτή η περίοδος για την Ελλάδα ήταν μεταβατική σε θέματα που αφορούσαν τη ζωή των ανθρώπων. Όμως, παρά τον χαμένο χαρακτήρα του, το συγκεκριμένο χορευτικό δρώμενο είχε μείνει ζωντανό στις μνήμες των μεγαλύτερων σε ηλικία ανθρώπων που το επανάφεραν από τη μνήμη τους για τον σκοπό της παρούσας εργασίας.

Όσον αφορά τη δομή και τη μορφή του χορού, στο δρώμενο «Γαϊτανάκι» παρατηρούνται τόσο ομοιότητες όσο και διαφορές στις υπό μελέτη κοινότητες. Αναφορικά με τις ομοιότητες, ο χορός σε όλες αποτελεί μια διμερή εναλλασσόμενη χορευτική φόρμα κλειστού αυτοσχεδιασμού, όπου τα δυο μέρη έχουν διαφορά ως προς τη λαβή. Το πρώτο μέρος είναι με διπλή σταυρωτή λαβή, ενώ το δεύτερο είναι με λαβή με λυγισμένους τους αγκώνες. Όσον αφορά τις διαφορές αυτές είναι ότι το πρώτο μέρος του χορού στο Νεοχώρι αποτελείται από μια αντιθετική επανάληψη των καταληκτικών μοτίβων του «στα τρία». Στην κοινότητα της Σκάλας, ο χορός αποτελείται από την επανάληψη των καταληκτικών μοτίβων του «στα τρία», ενώ στη Δάφνη και το Ανθόφυτο έχουμε αυτούσια χρήση της φράσης του χορού «στα τρία». Το δεύτερο μέρος του χορού στο Νεοχώρι αποτελείται από μια αυτούσια επανάληψη της φράσης του χορού «στα τρία». Στην κοινότητα της Σκάλας, το δεύτερο μέρος του χορού αποτελείται από την χορευτικής φράσης του χορού «στα δύο».

Πίνακας 6: Συνοπτικός και συγκριτικός πίνακας χορευτικού δρωμένου «Γ' αϊτανάκι» μεταξύ των υπό εξέταση κοινοτήτων

Επαρχία		Βενέτικο		Κράββαρα	
Κοινότητες		Δάφνη	Σκάλα	Νεοχώρι	Ανθόφυτο
Ημερομηνία τέλεσης	Αρχική	Τρίτη του Πάσχα	Τρίτη του Πάσχα	Τρίτη του Πάσχα	Κυριακή του Πάσχα
	Σήμερα	Δεν τελείται	Δευτέρα του Πάσχα	23 Αυγούστου	Δεν τελείται
Χορογραφία		Συγκεκριμένη χορογραφική δομή και αυτοσχεδιασμός του πρώτου, χωρίς να διαταράσσεται η ροή του χορού.	Συγκεκριμένη χορογραφική δομή και αυτοσχεδιασμός του πρώτου, χωρίς να διαταράσσεται η ροή του χορού.	Συγκεκριμένη χορογραφική δομή και αυτοσχεδιασμός του πρώτου, χωρίς να διαταράσσεται η ροή του χορού.	Συγκεκριμένη χορογραφική δομή και αυτοσχεδιασμός του πρώτου, χωρίς να διαταράσσεται η ροή του χορού.
Βήματα		Α' μέρος: αργά, εναλλασσόμενα με στηρίξεις στο πέλμα Β' μέρος: ζωηρά, γρήγορα με στηρίξεις στο πέλμα	Α' μέρος: αργά, εναλλασσόμενα με στηρίξεις στο πέλμα Β' μέρος: ζωηρά, γρήγορα με στηρίξεις στο πέλμα	Α' μέρος: αργά, εναλλασσόμενα με στηρίξεις στο πέλμα Β' μέρος: αργά, εναλλασσόμενα με στηρίξεις στο πέλμα	Α' μέρος: αργά, εναλλασσόμενα με στηρίξεις στο πέλμα Β' μέρος: αργά, εναλλασσόμενα με στηρίξεις στο πέλμα
Λαβή		Όλοι οι χορευτές πιάνονται μεταξύ τους με μαντήλι. Α' μέρος: Διπλή χιαστή (ΧΜ). Β' μέρος: Λαβή από τις παλάμες με λυγισμένους τους αγκώνες (W).	Οι δυο πρώτοι κάθε κύκλου δεν είναι «πλεγμένοι» αλλά πιάνονται με λαβή από τις παλάμες με λυγισμένους τους αγκώνες. Οι υπόλοιποι: Α' μέρος: Διπλή χιαστή (ΧΜ). Β' μέρος: Λαβή από τις παλάμες με λυγισμένους τους αγκώνες (W).	Όλοι οι χορευτές πιάνονται μεταξύ τους. Α' μέρος: Διπλή χιαστή (ΧΜ). Β' μέρος: Λαβή από τις παλάμες με λυγισμένους τους αγκώνες (W).	Όλοι οι χορευτές πιάνονται μεταξύ τους. Α' μέρος: Διπλή χιαστή (ΧΜ). Β' μέρος: Λαβή από τις παλάμες με λυγισμένους τους αγκώνες (W).
Χρήση χώρου		Ανοικτός κύκλος, μετακίνηση προς τα δεξιά	Ανοικτός κύκλος, μετακίνηση προς τα δεξιά	Ανοικτός κύκλος, μετακίνηση προς τα δεξιά	Ανοικτός κύκλος, μετακίνηση προς τα δεξιά
Χορευτές		Δυο ομόκεντροι κύκλοι. Ο έξω με άντρες και ο μέσα με γυναίκες	Δυο ομόκεντροι κύκλοι. Οι άνδρες μπροστά και οι γυναίκες πίσω με ηλικιακή σειρά.	Δυο ομόκεντροι κύκλοι. Οι άνδρες μπροστά και οι γυναίκες πίσω με ηλικιακή σειρά.	Δυο ομόκεντροι κύκλοι. Οι άνδρες μπροστά και οι γυναίκες πίσω με ηλικιακή σειρά.
Ρυθμός/ρυθμικό σχήμα		Α' μέρος: μ.μ.4/4 τετράσημος ρυθμός ♩ ♪ ♪ Β' μέρος: μ.μ.4/4 τετράσημος ρυθμός ♩ ♪ ♪	Α' μέρος: μ.μ.4/4 τετράσημος ρυθμός ♩ ♪ ♪ Β' μέρος: μ.μ.4/4 τετράσημος ρυθμός ♩ ♪ ♪	Α' μέρος: μ.μ.4/4 τετράσημος ρυθμός ♩ ♪ ♪ Β' μέρος: μ.μ.4/4 τετράσημος ρυθμός ♩ ♪ ♪	Α' μέρος: μ.μ.4/4 τετράσημος ρυθμός ♩ ♪ ♪ Β' μέρος: μ.μ.4/4 τετράσημος ρυθμός ♩ ♪ ♪
Ρυθμική αγωγή		Α' μέρος: αργή Β' μέρος: γρήγορη	Α' μέρος: αργή Β' μέρος: γρήγορη	Α' μέρος: αργή Β' μέρος: αργή	Α' μέρος: αργή Β' μέρος: αργή
Μουσική συνοδεία/Τραγούδι		Τραγούδι με «το στόμα». Αντιφωνικά, πρώτα οι γυναίκες και μετά οι άνδρες	Μουσική συνοδεία από την ορχήστρα και το τραγούδι τραγουδιέται από τον τραγουδιστή/τρια.	Τραγούδι με «το στόμα». Αντιφωνικά, πρώτα οι άνδρες και μετά οι γυναίκες	Τραγούδι με «το στόμα». Αντιφωνικά, πρώτα οι άνδρες και μετά οι γυναίκες
Χορευτική φόρμα		Αλυσιδωτή εναλλασσόμενη. Διμερής ως προς χορευτική φράση και τη λαβή.	Αλυσιδωτή εναλλασσόμενη. Διμερής ως προς χορευτική φράση και τη λαβή.	Αλυσιδωτή εναλλασσόμενη. Διμερής ως προς χορευτική φράση και τη λαβή.	Αλυσιδωτή εναλλασσόμενη. Διμερής ως προς τη λαβή.
Χορευτικές Παραλλαγές		Καγκελίσματα και πέρασμα του κύκλου των ανδρών ανάμεσα από τον κύκλο των γυναικών.	Καγκελίσματα. Διαχωρισμός δύο κύκλων και πέρασμα του εξωτερικού κύκλου πίσω από την εκκλησία	Καγκελίσματα. Διαχωρισμός δύο κύκλων και πέρασμα του εξωτερικού κύκλου ανάποδα προς τη φορά του χορού	Καγκελίσματα. Διαχωρισμός δύο κύκλων και πέρασμα αντρών πίσω από την εκκλησία

Στη Δάφνη παρατηρείται η επανάληψη του χορού «στα δύο» και η χρήση του ως τετράμετρου συρτού, ενώ στο Ανθόφυτο το δεύτερο μέρος είναι το ίδιο με το πρώτο, δηλαδή χορός «στα τρία» (Πίνακας 7).

Πίνακας 7: Ταξινόμηση των χορευτικών μορφών με βάση το δομικό τους σχήμα

Μέρη του χορού	Δομικό τύπος του χορού «Γαϊτανάκι»			
	Βενέτικο		Κράβαρα	
	Δάφνη	Σκάλα	Νεοχώρι	Ανθόφυτο
Α' μέρος	Χορός «στα τρία»	Ιδιούτυπος χορός που χρησιμοποιεί μέρη του τύπου «στα τρία» που ξεκινάει με το αριστερό	Μέρη του χορού «στα τρία»	Χορός «στα τρία»
Β' μέρος	Συρτός, χορός τύπου «στα δύο» τετράμετρος	Χορός «στα δύο» ή Συρτός, χορός τύπου «στα δύο» τετράμετρος	Χορός τύπου «στα τρία»	Χορός «στα τρία»

Παρά τις διαφαινόμενες πολλές διαφορές μεταξύ των χορευτικών δομών, παρατηρείται μια κοινή συνισταμένη όσον αφορά τις δυο επαρχίες της Ναυπακτίας, το Βενέτικο και τα Κράβαρα. Οι κοινότητες Σκάλα και Δάφνη αποτελούν κοινότητες του Βενέτικου ενώ οι κοινότητες Νεοχώρι και Ανθόφυτο κοινότητες των Κραββάρων. Όσον αφορά τις κοινότητες της Δάφνης και της Σκάλας, οι οποίες είναι δυο πεδινές κοινότητες και βρίσκονται πολύ κοντά στο μεγάλο κέντρο της επαρχίας την Ναύπακτο, παρατηρούμε τα εξής: Το πρώτο μέρος του χορού ανήκει στην κατηγορία του «στα τρία» σε αργή ρυθμική αγωγή και το δεύτερο ανήκει στην κατηγορία του «στα δύο» είτε ως αυτούσια χρήση της χορευτικής φράσης του «στα δύο» είτε ως ένας χορός τύπου «στα δύο» τετράμετρος σε γρήγορη ρυθμική αγωγή. Από την άλλη πλευρά, οι ορεινές κοινότητες του Νεοχωρίου και του Ανθοφύτου χρησιμοποιούν το πρώτο μέρος τους είτε τον χορό «στα τρία» είτε μέρη του και τον χορό «στα τρία» στο δεύτερό τους μέρος πάντα σε αργή ρυθμική αγωγή.

Ακόμα παρατηρούνται διαφορές και στις κοινότητες του ίδιου καζά. Η συγκεκριμένη αντίθεση εξηγείται με βάση την «πολιτισμική ανταγωνιστικότητα», όπου κάθε κοινότητα διαφοροποιείται από την άλλη χρησιμοποιώντας διαφορετικά τον χορό και το τραγούδι. Πιο συγκεκριμένα και όσον αφορά το Βενέτικο, το πρώτο μέρος του χορού στη Σκάλα διαφέρει από αυτό του χορού στη Δάφνη, μια και στη πρώτη είναι ένας ιδιότυπος χορός που χρησιμοποιεί μέρη του τύπου «στα τρία» που ξεκινάει με το αριστερό, ενώ στη Δάφνη είναι ένας χορός «στα τρία». Το δεύτερο μέρος, στη Σκάλα είναι μια αυτούσια χρήση του χορού «στα δύο», δηλαδή μια δίμετρη χορευτική φράση, ενώ στη Δάφνη είναι επανάληψη του χορού «στα δύο» σε μια τετράμετρη χορευτική φράση (βλ. Πίνακας 7). Οι στίχοι που συνοδεύουν τον χορό διαφέρουν αισθητά, μια και το τραγούδι στη Σκάλα έχει στίχους που αφορούν την αγάπη και την οθωμανική κυριαρχία ενώ της Δάφνης αναφέρεται στην αγάπη και την ευετηρία (βλ. Πίνακας 1). Από την άλλη πλευρά στην περίπτωση των Κραββάρων παρατηρούνται διαφορές, μια και το πρώτο μέρος του χορού στο Νεοχώρι χρησιμοποιεί μέρη του χορού «στα τρία» και τον χορό «στα τρία» στο δεύτερο μέρος, ενώ στο Ανθόφυτο παρατηρείται η ίδια χρήση χορού ως προς το πρώτο αλλά και ως προς το δεύτερο μέρος, δηλαδή του «στα τρία» (βλ. Πίνακας 7). Οι στίχοι που συνοδεύουν τον χορό μοιάζουν αρκετά και στις δυο κοινότητες, αν και στο Ανθόφυτο είναι αισθητά λιγότεροι και αφορούν την αγάπη και την ευετηρία (βλ. Πίνακας 1).

Καταληκτικά, μέσα από όλες τις αντιθέσεις στον τρόπο τέλεσης, τους στίχους, τη διάταξη στο χώρο αλλά και στη χορευτική δομή του δρώμενου, στις κοινότητες Σκάλα και Δάφνη του Βενέτικου και Νεοχώρι και Ανθόφυτο των Κραββάρων, αναδεικνύεται αφενός η διαφορετικότητα που υφίσταται ανάμεσα στις ορεινές κοινότητες (Κράβαρα) και τις πεδινές (Βενέτικο) και, αφετέρου, μια κοινή συνισταμένη που περιβάλλει το χορευτικό δρώμενο «Γαϊτανάκι», μια και όλες οι αντιθέσεις, στη βάση της «πολιτισμικής ανταγωνιστικότητας,» συνιστούν όψεις του ίδιου νομίσματος.

Βιβλιογραφία

- Αγγελόπουλος, Α. (2000). *Η Ελευθέριανη. Ναύπακτος*: ΤυροArt – Δούρου.
- Αλεξιάκης, Ε. (2002). Ανθρωπολογία οίκου ή λαογραφία; Μια επιστημολογική προσέγγιση. Στο Ο. Καϊάφα (επιμ.), *Παρόν του παρελθόντος ιστορία, λαογραφία, κοινωνική ανθρωπολογία* (σσ. 13-35). Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας Σχολής Μωραΐτη.
- Αύφαντης, Σ. (1994). *Η Σκάλα Ναυπακτίας*. Αθήνα: Έκδοση Συλλόγου Σκαλιωτών Ναυπακτίας.
- Bauman, Z. (1994). *Ο πολιτισμός ως πράξη* (μτφ. Ι. Σκαρπέλος). Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκης.
- Buckland, T. (1983). Definitions of folk dance: some explorations. *Folk Music Journal*, 4, 315-332.
- Buckland, T. (1999). Introduction: reflecting on dance ethnography. In Th. J. Buckland (ed.), *Dance in the Field: Theory, Methods and Issues in Dance Ethnography*. (pp 1-10). London: MacMillan Press.
- Buckland, T. (2006). Dance, history, and ethnography: frameworks, sources, and identities of past and present. In T. Buckland (ed.), *Dancing from Past to Present: Nation, Culture, Identities* (pp. 3-24). Wisconsin: University of Wisconsin Press.
- Γκέφου-Μαδιανού, Δ. (1997). *Πολιτισμός και Εθνογραφία. Από το ρεαλισμό στην πολιτισμική Κριτική*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Clifford, J. (1988). *The predicament of culture: Twentieth century ethnography literature and art*. Cambridge, U.S.A. & London: Harvard University Press.
- Clifford, J., & Marcus, G. (1986). *Writing culture: The poetics and the politics of ethnography*. London, Los Angeles and Berkley: University of California Press.
- Connerton, P. (1989). *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Δαβανέλος, Κ. (2008). *Κράβαρα*. Ανακτήθηκε στις 15 Μαρτίου 2012 από http://konstantinosdavanelos.blogspot.gr/2008/11/blog-post_9467.html
- Delmos, J.J. (1970). *Towards a native anthropology*. Human Organization, 29(4), 251-259.
- Δερμεντζόπουλος, Μ., & Σπυριδάκης, Μ. (2004). Εισαγωγή. Στο Χ. Δερμεντζόπουλος, & Μ. Σπυριδάκης (επιμ.), *Ετερότητες: Ανθρωπολογία, Κουλτούρα και Πολιτική* (σσ. 9-28). Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο.
- Δημόπουλος, Κ. (2011). *Συνιστώσες του χώρου και έμφυλες χορευτικές πρακτικές. Οι πεδινές και ορεινές κοινότητες της Καρδίτσας Θεσσαλίας και το χρονικό διάστημα 1920-1980*. Μεταπτυχιακή Διατριβή. Αθήνα: ΤΕΦΑΑ, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Δημόπουλος Κ. (2017). *Διαχρονικές και συγχρονικές διαδικασίες στο "παιχνίδι" κατασκευής της έμφυλης ταυτότητας: χορός και έμφυλος μετασηματισμός στην κοινότητα Μεγάλων Καλυβίων Τρικάλων Θεσσαλίας*. Διδακτορική διατριβή. Αθήνα: ΤΕΦΑΑ, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Δημόπουλος, Κ., Τυροβολά, Β. & Κουτσούμπα, Μ. (2016). Χορευτική ταυτότητα και πολιτισμική ανταγωνιστικότητα. Ο χορός «Ροϊμάνα» στις караγκούνικες κοινότητες της Κρανιά και της Μαγούλας Καρδίτσας. Στο Ε. Αυδίκος, & Β. Κοζιού (επιμ.), *Γη και Αγώνες των κατοίκων της Πεδινής Θεσσαλίας-Καραγκούνηδες*, Πρακτικά 3ου Πανελληνίου Εθνολογικού Συνεδρίου των Θεσσαλών Καραγκούνηδων (σσ. 224-228). Φάρσαλα: Δήμων Φαρσάλων.
- Δημόπουλος, Κ., Τυροβολά, Β. & Κουτσούμπα, Μ. (2017). Μια ταυτότητα, ποικίλες μορφές. Ο χορός «καραγκούνω» στην ευρύτερη περιοχή της Καρδίτσας. *Πρακτικά 4ου Συνεδρίου Αθλητική Επιστήμη* (σσ. 91). Αθήνα: ΣΕΦΑΑΕΚΠΑ.
- Felföldi, L. (1999). Folk dance research in Hungary: relations among theory, fieldwork and the archive. In T. Buckland (ed.), *Dance in the Field, Theory, methods and Issues in Dance Ethnography* (pp. 55-70). London: Macmillan Press.
- Φίλιας, Β. (1985). *Κοινωνία και εξουσία στην Ελλάδα. Η νόθααστικοποίηση*. Αθήνα: Gutenberg.
- Φιλίπιδου, Ε., Κουτσούμπα, Μ., & Τυροβολά, Β. (2014). Συνθέσεις και ανασυνθέσεις του τρισυπόστατου του χορού «Μπουνάρτζια» ή «Παϊτούσκα» των Γκαγκαβούζηδων της Οινόης Έβρου. *Εθνολογία*, 5, 1-29. Ανακτήθηκε στις 15 Οκτωβρίου 2018, από https://www.societyforethnology.gr/site/pdf/Syntheseis_kai_Anasyntheseis_tou_Trisypostatou_Chorou_Mpounartzia.pdf.
- Φιλίπιδου, Ε. (2011). *Χορός και ταυτοτική αναζήτηση: τακτικές επιπολιτισμού και επαναφυλετισμού των Γκαγκαβούζηδων στην Οινόη Έβρου*. Μεταπτυχιακή Διατριβή. Αθήνα: ΤΕΦΑΑ, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

- Fountzoulas, G., Koutsouba, M., Hapsoulas, A., & Lantzou, V. (2017). The transformation of the intangible cultural heritage of dance through state education and politics in the ritual of a rural Greek community. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 8(1), 243-251.
- Fountzoulas, G. (2017). Dance and politics: The case of the “Gaitanaki” ritual in the communities of Skala and Daphne Nafpaktia in the Greek prefecture of Aitolokarnania. In K. Stepputat (ed.), *Dance, Senses, Urban Contexts, Proceedings of the 29th Symposium of the International Council for Traditional Music (ICTM) Study Group on Ethnochoreology* (pp. 308-314). ICTMStudyGrouponEthnochoreology.
- Φούντζουλας, Γ. (2012). *Τοπικές παραδόσεις και αναπαραστάσεις. Το χορευτικό δρώμενο «Γαϊτανάκι» στις κοινότητες Ανάληψη Θέρμου και Νεοχώρι Ναυπακτίας του νομού Αιτωλοακαρνανίας κατά το χρονικό διάστημα 1805-2011*. Πτυχιακή εργασία. Αθήνα: ΤΕΦΑΑ, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Φούντζουλας, Γ. (2016). *Χορός και πολιτική. Θέσεις και αντιθέσεις στο χορευτικό δρώμενο «Γαϊτανάκι» στη Σκάλα και τη Δάφνη Ναυπακτίας*. Μεταπτυχιακή διατριβή. Αθήνα: ΣΕΦΑΑ, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Φούντζουλας, Γ., Τυροβολά, Β. & Κουτσούμπα, Μ. (2013α). Βίωση ή αναβίωση της παράδοσης; Η περίπτωση του εθίμου «Γαϊτανάκι» στο Νεοχώρι της Ορεινής Ναυπακτίας. Στο *Πρακτικά 21ου Διεθνούς Συνεδρίου Φυσικής Αγωγής & Αθλητισμού* (σελ. 1-2). Κομοτηνή: ΤΕΦΑΑ ΔΠΘ.
- Φούντζουλας, Γ., Τυροβολά, Β. & Κουτσούμπα, Μ. (2013β). Τοπικές παραδόσεις και αναπαραστάσεις. Το χορευτικό δρώμενο «Γαϊτανάκι» στις κοινότητες Ανάληψη Θέρμου και Νεοχώρι Ναυπακτίας του νομού Αιτωλοακαρνανίας κατά το χρονικό διάστημα 1805-2011. Στο *Πρακτικά 35ου Παγκόσμιου Συνεδρίου για την Έρευνα του Χορού* (σελ. 1-20). Αθήνα: CID. CD-Rom.
- Φούντζουλας, Γ., Κουτσούμπα, Μ. & Τυροβολά, Β. (2015). Ο αένας κύκλος του χορού: η περίπτωση του Μαζωχτού και Απολυτού χορού στο Νεοχώρι Ναυπακτίας του Νομού Αιτωλοακαρνανίας στην Ελλάδα. Στο *Proceedings of the 40th World Congress on Dance Research* (σελ. 1-26). Διαθέσιμο στο http://cid-portal.org/cdr/athens2015/cloud/Congress_Projects_of_Participants/Mr.%20Giorgos%20Fountzoulas_GREECE/.
- Φούντζουλας, Γ., Κουτσούμπα, Μ., Τυροβολά, Β. (2017). Αναμοχλεύοντας την παράδοση: το χορευτικό έθιμο «Γαϊτανάκι» στο Ανθόφυτο Ορεινής Ναυπακτίας. *Πρακτικά 4ου Συνεδρίου Αθλητική Επιστήμης* (σσ. 94). Αθήνα: ΣΕΦΑΑ ΕΚΠΑ.
- Φούρλας, Β.Δ. (1985). *Το πανηγύρι, παλιότερο και σύγχρονο του Νεοχωρίου*. Αθήνα: Εταιρία Ναυπακτιακών Μελετών.
- Geertz, C. (2003[1973]). Thick Description: Toward an interpretive theory of culture. In C. Geertz (ed.), *The interpretation of cultures. Selected essays* (pp. 1-30). New York: Basic Books.
- Giurchescu, A. (1999). Past and present in field research: a critical history of personal experience. In T. Buckland (ed.), *Dance in the Field. Theory, Methods and Issues in Dance Ethnography* (pp. 41-54). London: Macmillan Press.
- Giurchescu, A. & Torp, L. (1991). Theory and Methods in Dance Research: A European Approach to the Holistic Study of Dance. *Yearbook for Traditional Music*, 23, 1-10.
- Grau, A. (1988). Development in ethnochoreology. *The Choreologist*, 36, 9-10.
- Hymes, D. (1969). The use of anthropology: critical, political, personal. In *Reinventing Anthropology* (pp. 3-79). U.S.A. & Canada: Vindage Books.
- Kaeppler, A. (1999). The mystique of fieldwork. In T. Buckland (ed.), *Dance in the Field. Theory, Methods and Issues in Dance Ethnography* (pp. 13-25). London: Macmillan Press.
- Κάρδαρης, Δ. (2005). *Χορευτικές αναζητήσεις στην Ζάκυνθο. Μέσα από την πολιτική κοινωνική ιστορία. Από την Ενετοκρατία (1485) έως το 1925*. Ζάκυνθος: Έντυπο.
- Koutsouba, M. (1991). *The Greek Dance Groups of Plaka. A Case of 'airport art'*. MA. Dissertation. UK: Department of Dance, University of Surrey.
- Koutsouba, M. (1997). *Plurality in Motion: Dance and Cultural Identity on the Greek Ionian Island of Lefkada*. Ph.D. thesis. London: Music Department, Goldsmiths College, University of London.
- Koutsouba, M. (1999). “Outsider” in an “inside” world, or dance ethnography at home. In T. Buckland (ed.), *Dance in the Field: Theory, Methods and Issues in Dance Ethnography* (pp. 186-195). London: Macmillan Press.
- Κουτσούμπα, Ι.Μ. (2005). *Σημειογραφία της χορευτικής κίνησης. Το πέρασμα από την προϊστορία στην ιστορία του χορού*. Αθήνα: Προπομπός.
- Κυριακίδου-Νέστορος, Α. (1993). Προφορική ιστορία και λαογραφία. Στο Α. Κυριακίδου-Νέστορος, *Λαογραφικά Μελετήματα, II* (σελ. 252-261). Αθήνα: Ολκός.

- Lange, R. (1981). Semiotics and dance. *Dance Studies*, 5, 13-21.
- Lange, R. (1984). Guidelines for field work on traditional dance methods and checklist. *Dance Studies*, 8, 7-47.
- Loutzaki, I. (1989). *Dance as cultural message. A study of dance style among the refugees from Neo Monastiri, Micro Monastiri and Aegeinio*. Ph.D. thesis. Belfast: The Queen's University of Belfast. Northern Ireland.
- Λυδάκη, Α. (2001). *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτης.
- Marcus, G., & Gushman, D. (1982). Ethnographies as texts. *Annual Review of Anthropology*, 11, 25-69.
- Marcus, G., & Fisher, M. (1986). *Anthropology as cultural critique. An experimental moment in the human sciences*. Chicago and London: The University Chicago Press.
- Μεντζάς, Μ. (1991). *Παπα-Κώστας Κονίδας, Σπύρος Μεντζάς. Διο αξιόλογοι Ναυπακτίτες*. Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Μεντζάς, Μ. (2003). Συμβολή του Παπακώστα Κονίδα στη γνώση της τοπικής ιστορίας και λαογραφίας. *Ναυπακτικά Μελετήματα*, 12, 103-121.
- Μπουλάμαντη, Σ. (2014). *Ελληνικός παραδοσιακός χορός και έμφυλη συμπληρωματικότητα: πολιτισμικές συνήθειες και ιεραρχία στο κάστρο της χώρας της Χίου*. Μεταπτυχιακή Διατριβή. Αθήνα: ΤΕΦΑΑ, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Μποσινάκος, Γ. (1973). *Στ' απόσκια της Αράχοβας. Μελέτη ιστορική, γεωγραφική, κοινωνική, λαογραφική του χωριού μου Αράχοβα Ναυπακτίας*. Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Narayan, K. (1993). How native is a "native" anthropologist? *American Anthropologist, New Series*, 95(3), 671-686.
- Νιώρα, Ν. (2009). *Τα πασχαλιόγιορτα σε μια μακεδονική κοινότητα: βιωμένη εμπειρία ή δραματουργική πειθαρχία*. Μεταπτυχιακή Διατριβή. Αθήνα: ΤΕΦΑΑ, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Νταουσάνης, Α.Φ. (2005). *Το διάβα της ζωής μου και ο λόφος ο αγναντερός*. Ναύπακτος: Ιδιωτική έκδοση Συλλόγου Σκαλιωτών Ναυπακτίας.
- Ντούζος, Γ.Δ. (1993). *Νεχόρι το καμάρι μας*. Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Παπαθανασίου, Γ. (2011). *Ανθοφυταίων Ναυπακτίας ιστορίες*. Ναύπακτος: GraphicsPress.
- Παρασκευόπουλος, Ι. Ν. (1993). *Μεθοδολογία Επιστημονικής Έρευνας Ι*. Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Πετρονιώτη, Μ. (2002). Κατασκευάζοντας προφορικές ιστορίες: συνδιαλλαγές, συγκρούσεις, ανατροπές. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 107, 83-94.
- Πούχγερ, Β. (1985). Κριτικές παρατηρήσεις στο γενετικό κώδικα της θεατρικής συμπεριφοράς του ανθρώπου. Στο *Θεωρία του λαϊκού θεάτρου* (σσ. 33-57). Αθήνα: Ελληνική Εταιρία Λαογραφίας.
- Σαρακασιάνου, Ζ. (2011). *Εθνοτικές ομάδες και χορευτικές πρακτικές στο Στενήμαχο Ν. Ημαθίας Μακεδονίας. Το έθιμο του Αγίου Τρύφωνα ως δείκτης της τοπικής πολιτισμικής ταυτότητας*. Μεταπτυχιακή Διατριβή. Αθήνα: ΤΕΦΑΑ, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Sklar, D. (1991). On dance Ethnography. *Dance Research Journal*, 23(1), 6-10.
- Stocking, G.W. (1992). The ethnographer's magic: fieldwork in British anthropology from Tylor to Malinowski». In G.W. Stocking (ed.), *The Ethnographer's magic and other essays in the history of Anthropology* (pp. 12-59). Madison: University of Wisconsin Press.
- Thomas, J. R., & Nelson, J. K. (2003). *Μέθοδοι έρευνας στη φυσική δραστηριότητα*. (μτφ. Κ. Καρτερολιώτης). Αθήνα: Ιατρικές Εκδόσεις Π.Χ. Πασχαλίδης.
- Turner, V. (1967). *The forest of symbols aspects of Ndemburitual*. New York and London: Cornell University Press.
- Turner, V. (1969). *The ritual process. Structure and anti-structure*. New Brunswick and London: Aldine Transaction.
- Tyrovola, K. V. (2008). Influences and cross-cultural processes in the dance tradition between Greece and the Balkans. The case of the hasapiko dance. *Studia Choreologica*, X, 53-95.
- Τυροβολά, Β. (1994). *Ο Χορός "στα τρία" στην Ελλάδα. Δομική – μορφολογική και τυπολογική προσέγγιση*. Αθήνα: Δημοσιευμένη Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστήμιου Αθηνών.
- Τυροβολά, Κ.Β. (1996). *Ελληνικοί Παραδοσιακοί Χορευτικοί Ρυθμοί* (2η έκδοση). Αθήνα: Gutenberg
- Τυροβολά, Κ.Β. (2001). *Ο Ελληνικός Χορός. Μια διαφορετική προσέγγιση*. Αθήνα: Gutenberg.
- Τυροβολά, Κ.Β. & Καρεπίδης, Ι., & Κάρδαρης, Δ. (2007). Ποντιακοί Χοροί. Παρελθόν και Παρόν. Δομική-Μορφολογική και Τυπολογική Προσέγγιση. *Αναζητήσεις στη Φυσική Αγωγή & τον Αθλητισμό*, 5, 1-24.

Weber, M. (1977). Race, ethnicity and social change. In J. Stone (ed.), *On nationalism, ethnicity and race* (pp. 34-57). North Scituate, MA: Duxbury Press.

Χαριτωνίδης, Χ. (2018). "Παράλληλες" ζωές και χορευτικές παραδόσεις: το ελληνικό τάχμα στην Ουγγαρία. Μεταπτυχιακή διατριβή. Αθήνα: ΣΕΦΑΑ, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.